مەحوی بە یەکێك لە شاعیرە بەرزەکانی کلاسیزمی کوردی دادەنرێتو لەسەر ڕێڕەوی نالی ڕۆیشتووە.

ڕووخساری هۆنراوەکانی:

١. کێشی عەرووزی عەرەبی بەکارهێناوە.
٢. یەکێتی قافیەی پاراستووە، واتە سەرتاسەری هۆنراوەکە لەسەر یەك قافیەیە.
٣. وشەی عەرەبیو فارسی لە هۆنراوکانی دیارە.
٤. وشەکاریو وردەکاری زۆری بەکارهێناوە بەدوای وشەو دەربڕینی گران گەڕاوە.

ناوەرۆکی هۆنراوەکانی:

لەڕووی ناوەرۆکەوە هۆنراوەکانی لەبارەی ئاییینی‌و فەلسەفەو سۆفیەتی‌و هەستی نەتەوەییە.

١. ئەمە نموونەیەك لەهۆنراوەی سۆفیەتی مەحوی:

١. دیارم دەیری عیشقە،جێ بە سووتن بێ لەوێ دەگرم
کە من مشتێ چڵو چێوم، بەچی بم، کەڵکی کێ دەگرم

٢. نەگەییە دامەنی دەستی دوعا، جا دەبمە خاکی ڕێی
تەریقەی گۆشەگیری بەردەدەم، ئەمجارە ڕێ دەگرم

٣. کەدادی یەئسی خۆمم بردە لا، ئەم عارفە تۆند بوو
وتی: ئاخر سبەینێ جەژنە، خوێنی تۆ لەپێ دەگرم

٤. لە ڕوو سوریی عیبادەت لامو لەڕوو زەردی خەجاڵەت مام
بەناوی سێوی ناوم باغەوانو من بەهێ دەگرم

٥. لەسەر خۆچوونە، شەیدابوونە، قۆڕ پێوانە، سووتانە
هەتا مردن، مەحەببەت ئیشی زۆرە، ڕیزی لێ دەگرم

٦. چ شـــۆخه ئـــاگرم تێبـــەر دەدات‌و پـــێم دەڵـــێ یـــا شـــێخ
بـــە خاشـــاکی دەوت شـــوعله، عەســـامە دەســـتی پـــێ دەگـــرم

٧. کەســـینەی ڕێـــشمی بـــەو تیغـــی نـــازە ئـــەنجن ئـــەنجن کـــرد
وتـــی: پەژموردەیـــە ئـــەم لالـــەزارە، ئـــاوی تێـــدەگرم

٨. لـــە پاداشـــتی قـــسەی ســـەردا هەمـــە ئـــاهو هەناســـەی گـــەرم
کەســـێ شـــێتانە بـــەردم تێگـــرێ، مـــن بـــەرقی تێـــدەگرم

٩. شـــوکر هوشـــیارە مـــەحوی، تێـــدەگا دونیـــا خەراباتـــە
کـــە بـــەد مەســـتی بکـــا ئـــەهلی، خراپـــەی بۆچـــی لێـــدەگرم

(لە سەرەتاوە سێ دێر بۆ لەبەرکردنە)

مـەحوی لـە مەیـدانی کوردایـەتی لـەم چـوارینانەی خـوارەوەدا هەسـتی نیشتمان پەروەری‌و نەتەوەپەرستی خۆی دەربڕیوەو شانازی پێوە کـردووە. دەڵێت:

١. لـە دەوری دڵمـی کـە دی ئـەم هـەموو غـەم‌و تەعەبـە
دەروونـــی کەیلـــە لـــە زووخـــاو و دەردو تـــا بەلەبـــە
وتـــی: ببـــێ دڵـــە! وەك تـــۆ خـــەراب‌و شـــیفتە حـــاڵ
بـــەڵێ هەیـــە لـــە مـــن ئاشـــفتە تـــر: وڵاتـــی بەبـــە

٢. بنووسە، پیری دڵم ئەمری کرد، ئیتاعەم کرد لە ئیبتیداوە کە بەینێ موناسبی دیوان گەدایەکی وەکو مەحوی، قەلەندەرێکی کورد میسالی پادشەهی فورسە، ساحێبی دیوان.

(یەک لەم چوارینە بۆ لەبەرکردنە)

واتای وشەکان:

دیار : کۆی دارە بە واتا شوێنو ولآت

دەیر : شوێنی ڕەبەنە بۆ مەسیحییەکان

گۆشەگیری : دوورە پەرێزی

عارفە : ڕۆژی پێش جەژنی قوربان

لام : من تەریکو بێ بەشو مل پێچی کەرم

شۆخ : عەیارو زۆرزان

ڕێش : بریندار، سینەی ڕێشمی: سینگی بریندارمی

پەژمووردە : سیس بوو

سەرد : سارد

خەرابات : مەیخانە

بەدمەستی : سەرخۆشی لەرادەبەدەر

چڵو چێو : ئێسکو پروسک

بەناوی سێوی ناوم: واتە بەسێو ناوی بردووم، ناڤێ من کرییە سێڤ

شێخ ڕەزای تاڵەبانی

١٨٣١ز- ١٩١١ز

ژیانی:

شاعیری گەورەمان ناوی (ڕەزا)یەو کوڕی شێخ ئەحمەدی کوڕی مەلا مەحموودی زەنگەنەیەو لە ساڵی ١٨٣١ زایینی لە گوندی (قرخ)ی سەر بەشاری کەرکووك هاتۆتە دنیاوە، لە مزگەوتدا خوێندوویەتی، جگە لەزمانی دایك زمانەکانی عەرەبیو فارسیو تورکی بە باشی زانیوە، هۆنراوەی بەم چوار زمانە نووسیوە تێیاندا باڵا دەست بووە، شارەزای ئەدەبیاتی فارسیو عەرەبیو تورکی بووە، ماوەیەك ژیانی خۆی لە ئەستەنبۆڵ بەسەر بردووە پاش گەڕانەوەی بۆ کەرکووك لەساڵی ١٨٩٨ چووەتە بەغدا لەوێ پەیوەندی لەگەڵ بنەماڵەی سەلیم بەگی بابانو سەید عبدولرەحمان نەقیبی بەغداد زۆر خۆشبووە، تا لەساڵی ١٩١١ی زاینی لەتەمەنی (٧٩) ساڵیدا کۆچی دوایی کردووەو لە گۆڕستانی مزگەوتی شێخ عەبدولقادری گەیلانی نێژراوە...

دیوانەکەی تاوەکو ئێستا چەند جار لە کوردستانو لە دەرەوەی کوردستاندا چاپکراوە، دیوانەکەی کراوە بەسێ بەش (بەشی کوردیو فارسیو تورکی) لە هەر سێ زمانیشدا شاعیرێکی زۆر سەرکەوتووە، تەنانەت وای لێ هاتووە هەندێك لە شارەزایانی ئەدەبی تورکی بە شاعیرێکی گەورەی نەتەوەی تورکی دابنێن کە ئەمەش ڕاست نییە، ستەمێکی گەورەیە کە لەم شاعیرە گەورەیەی کورد دەکرێت:

١. چاپی یەکەمی دیوانەکەی لەساڵی ١٩٣٥ لەلایەن مەریوانییەوە لە بەغدا بووە.

٢. (دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی) چاپی ساڵی ١٩٤٦ لە بەغدا لەلایەن شێخ عەلی تاڵەبانییەوە چاپکراوە.

٣. (دیوانی شێخ ڕەزا) چاپی ساڵی ١٩٩٩ لە سلێمانی ئامادەکردنو لێکدانەوەی ئومێد کاکە ڕەشو حەمە بۆر.

٤. (دیوانی شێخ ڕەزا) ساغکردنەوەی شوکور مستەفا چاپی ساڵی (٢٠٠٠) لە شاری هەولێر.

٥. (دیوانی شێخ ڕەزا) ساغکردنەوەو لێکدانەوەی د. موکەڕەم تاڵەبانی لەساڵی (٢٠٠١) لەشاری هەولێر چاپکراوە.

٦. (شێخ ڕەزای تاڵەبانی) کەڵە شاعیری خۆرهەڵاتی ناوەڕاست کە لێکۆڵینەوەیەکی تێرو تەسەلە لەسەر ژیانو هۆنراوەکانی لەلایەن نووسەر (ئەحمەد تاقانە).

مەبەستەکانی شیعری شێخ ڕەزای تاڵەبانی:

هۆنراوەکانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی ئەم مەبەستانەیان تێدا دەبینرێت:

١. داشۆرین و شەڕە جنێو (جوێن):

ئەگەر سەرنج بدەینە دیوانی شێخ ڕەزا ئەوە دەبینین زۆربەی هۆنراوەکانی، داشۆرینن واتە هۆنراوەی (هەجوون، واتە ئەم بابەتە بابەتی سەرەکی شیعرەکانی شێخ ڕەزا بووە، بە هونەرێکی بەرزو زمانێکی ئاگرینەوە دایڕشتوون، قسەی سەیرو سەمەرەن کە نەك هەر پسپۆرو شیعر دۆستان بەڵکو بەگشتی زۆربەی خەڵکەکە حەزیانی لێی بووە، بۆتە مایەی بەناوبانگ بوونی شاعیر، واتە هۆیە سەرەکییەکەش ئەو هۆنراوە پڕ لە جنێوو قسە پەردە لێ هەڵماڵراوانەیەتی، بۆیە شاعیر شانازی بۆ بەزمانی خۆی دەکات لەم بارەیەوەو دەڵێت:

تۆ هەتە تیغی دەبان، من هەمە تیغی زبان

فەرقی ئەم دوو تیغە هەروەك ئاسمانو ڕێسمان

(بۆ لەبەرکردنە)

کە لەم دێرەدا شێخ ڕەزا زمانی شیعرەکانی خۆی بە تیغ دادەنێت بەرامبەر خەنجەری دەبانی خەڵك واتە هی ئەو تیژترە لەهی ئەوان.

هۆنراوە شەڕە جنێوەکانی نێوان شێخ ڕەزاو شاعیری گەورە (جەمیل صدقی زەهاوی) لەلایەکو شێخ ڕەزاو شوکری فەزلی لەلایەکی ترەوە هەر لەو شەڕە جنێوانە دەچێت کە لە نێوان شاعیرانی عەرەب (جەریر)و (فەرەزدەق) کراوە بەڵام ئەم هۆنراوانەو هۆنراوەکانی تری هێندە ڕوو هەڵماڵراون کە ڕووی ئەوەمان نییە بیانخەینە سەر لاپەڕەکان لێرەدا

تەنها ئەم هۆنراوەیەی دەخەینە ڕوو کە زەمی (شێخ عەلی) دەکاتو دەڵێت:

١. بێگانە هەموو ساحیبی جاهو جەبەڕووتن
بێچارە بۆ (شێخ عەلی) موفلیسو ڕووتن

٢. ئەی شێخ عەلی چاکە وسووقت بەبرا بێ
باوەڕ مەکە بەم خەڵقە کە وەك تووڵە لەدووتن

٣. قەومێ کە لە عەهدی پدەرت حەلقە بە گۆش بوون
تەحقیقی بزانە بە خودا جوملە عەدووتن

٤. ڕەحمیان نییە دەربارەیی تۆ خزمو ئەقارب
موشفیقترە، بێگانە، لەمانە کە عەمووتن

٥. نادانو قورماساغو نەزانن کە ئەمانە
گاهێ لە سەما، گاهـ لە سەیری مەلەکووتن

٦. ئەم تەکیە نشینانە چە دەرۆیشو چە سۆفی
هەر چەند بەدڵ موشتەغیلی زیکرو قنووتن

٧. وەك حاجی مابەینی (سەفا)و (مەروە) بە تەعجیل
بۆ لوقمە ئەمانیش بە مەسەل یونسو حووتن

٨. جومعانـــه بـــڕاوه، بـــه خـــودا موفلیـــسه (لامیـــع)
نـــەپوولی حـــەمامی هەیـــه نـــەپارەیی تـــووتن

(له سەرەتاوه سێ دێر بۆ لەبەرکردنه)

٢. نیشتمان پەروەری و شانازی کردن:

شـێخ ڕەزا لـەباری نیشتمانپەروەریـشدا شـاعیرێکی بـێ وێنـه بـووه، لەدیوانەکەیـدا کۆمـەڵێك هـۆنراوەی وا دەبینرێـت کـه لووتکـەی هەسـتی نیشتمانپەروەرییەو شانازییەکی بێ وێنه به دەوری میرنیشینەکانی بابان دەکات که لەشاری سلێمانی فەرمانڕەوا بوون ئەویش وەکو ڕۆشـنبیرێکی هۆشیار ئەوەی زانیوه که لـەناو چـوونی میرنـشینی بابـان زیـانی خـۆیو نەتەوەکەیەتی، بۆیه هەناسەی سـاردی بـۆ هەڵدەکێـشێو لـه هەسـتێکی نەتەوەییەوه باسی (سلێمانی)ی پایتەختی بابان دەکاتو دەڵێت:

١. لـــەبیرم دێ ســـوڵەیمانی کـــه دارو لمـــۆکی بابـــان بـــوو
نـــه مـــەحکوومی عەجـــەم، نـــه سوخرەکێـــشی ئـــالی عوسمـــان بـــوو

٢. لەبـــەر قـــاپی ســـەرا ســـەفیان دەبەســـت شـــێخو مـــەلاو زاهیـــد
مـــەتافی کەعبـــه، بـــۆ ئـــەربابی حاجـــەت گـــردی ســـەیوان بـــوو

٣. لەبـــەر تـــابووری عەســـکەر ڕێ نـــەبوو بـــۆ مەجلیـــسی پاشـــا
ســـەدای موزیقـــەو نـــەقاره تـــا ئـــەیوانی کـــەیوان بـــوو

٤. درێـغ بـۆ ئـەو زەمانـە، ئـەو دەمـە، ئـەو عەسـرە، ئـەو ڕۆژە
کـە مەیـدانی جریـد بـازی لـە دەوری کـانی ئاسـکان بـوو

٥. بـەزەربی حەملـەیێ بەغـدای تەسـخیر کـردو تێـی هەڵـدا
سـوڵەیمانی زەمـان ڕاسـتت ئـەوێ بـاوکی سـوڵەیمان بـوو

٦. عـەرەب ئینکـاری فـەزڵی ئێـوە ناکـەم ئـەفزەڵن، ئـەمما
سـەلاحەددین کـە دنیـای گـرت لـەزومرەی کـوردی بابـان بـوو

٧. قوبـووری پـڕ لـەنووری ئـاڵی بابـان پـڕ لـە ڕەحمـەت بـێ
کـە بـارانی کـەفی ئیحـسانیان وەك هـەوری نیـسان بـوو

٨. کـە عەبـدوللاّ پاشـا لەشـکری والی سـنەی شـڕ کـرد
ڕەزا ئـەو وەختـە عـومری پێـنجو شـەش تیفڵـی دەبـستان بـوو

(لە سەرەتاوە سێ دێر بۆ لەبەرکردنە)

لە شیعرێکی تر دەڵێت:

زوبـدەی مـەتاعی حیکمەتـە ئـەم شیعری کوردییـە
هەرزانـە بـێ موبالەغـە حـەرفێ بـە گەوهـەرا

(بۆ لەبەرکردنە)

لێرەدا دیسان لـە هەسـتێکی نیـشتمانپەروەرییەوە شـانازی بـەزمانی کوردیو وشەی کوردی دەکاتو دەڵێت پارچەی ڕەنگاو ڕەنگی بە نرخـی حیکمـەت کـە هێنراوەتـە مەیدانـەوە شـیعری زمـانی کـوردی خـاوێنترو پاکژتری ئەو پارچەو ئەو کوتاڵەیە، ئەگەر بێتو تاقـە پیتێکـی بفرۆشـی

(تەنانەت بە زێڕپیش) لەبەر ئەوە ئەم بەنرختر هـەر دەخەڵـەتێت، دیـارە ئەم شیعرەی منیش دایدەنێم یەکێکە لەو شیعرە کوردییە بەنرخانە:

٣. ستایش:

شێخ ڕەزا لەستایشدا کردنیشدا دەستێکی بالای هەبووە کـە هەنـدێك کەسی ستایش کردووە، کەم شاعیر هەیە لەم بابەتەشدا بیگاتێ، ئەوەتە کە ستایشی کاك ئەحمەدی شێخ دەکات دەڵێت:

١. **مەربووتـــە حـــەیاتم بـــە ســـولەیمانیو خـــاکی خۆزگـەم بەسـەگی قاپییەکـەی ئەحمـەدی کـاکی**

٢. **ئـــەو قـــدوەی ســـاداتە کـــە ســـوکانی ســـەماوات شـەڕیانە لەسـەر سـوجدە لەبـەر مەرقـەدی پـاکی**

٣. **بـــۆ دەســـتو عەســـا نازگەکـــەی داخـــە دەروونم قوربـانی عەسـای دەسـتی دەبم، سـۆڵو سـیواکی**

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

٤. دڵداری:

شێخ ڕەزا ڕێگەی شیعری دڵداریشی گرتووە وەکو هەموو شاعیرە کلاسیزمییەکانمان، جوانترین شیعری دڵداری کوردیی نووسیوەتەوە، بە سۆزێکی ڕاستەقینەوەو زۆر ڕاستگۆیانە، کۆمەڵێك شیعری دڵداری لەدیوانەکەیدا دەبینرێت، وا لێرەدا یەکێك لە شیعرە تەڕو ناسکەکانی دەخەینە ڕوو کە پێنج خشتەکییەکە لەسەر شیعرێکی مستەفا کوردی:

دڵی بردم بەنازو عیشوە دیسان، شۆخێ، عەیارێ
فریبی دام بە سیحری چاوی خۆی مەحبووبێ، سەحارێ
لە هیجرانا تەقم کرد ئەی ڕەفیقان کوا مەدەدکارێ
ئەمان مردم عیلاجێ سا لەڕێی پێغەمبەرا چارێ.
ویسالٌ یا قەتلو یا تەسکین، لەهەرسێ بۆم بکەن کارێ

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

ڕوخساری شیعرەکانی:

شێخ ڕەزا بە گەورەترین شاعیری کلاسیزمی کوردی دادەنرێت کەسەر بە قوتابخانەی شیعری بابانە، چونکە یەکێکە لەو شاعیرانەی کە لەشاری کەرکووك لەسەر ڕوخساری شیعرەکانی نالیو سالمو کوردی هۆنراوەکانی هۆنیوەتەوە، واتە لە شیعرەکانیدا لەڕووی ڕووخسارەوە ئەم خالانە دەبینرێت:

١. بەزمانێکی کوردی تێکەڵ بە وشەی عەرەبی و فارسی و تورکی هۆنراوەکانی نووەسیوەتەوە.
٢. بەکارهێنانی کێشەکانی (عەروز)ی عەرەبی.
٣. لەڕووی سەرواوە پەیڕەوی شیعری کلاسیزمی کوردی کردووە، واتە سەروای یەك ڕەویەی بەکارهێناوە کە پێی دەوترێت سەروای یەکگرتوو، واتە هەموو دێڕەکان بەیەك پیت کۆتاییان دێت.
٤. پاراستنی بابەتەکانی غەزەل و چامە لەهۆنراوەداو پەیڕەوکردنی بابەتەکانی ڕەوانبێژی واتە یاری کردن بە وشەو وشەکاری لەناو هۆنراوەکانیدا.

ناوەڕۆکی شیعرەکانی

لەڕووی ناوەڕۆکیشەوە ئەم خالانە دەبینرێن:

١. لەهۆنراوەکانیدا هەموو مەبەستەکانی هۆنراوەی گوتووە هەر لە داشۆرین تا دڵداری و ستایش کردن و شانازی کردن و تەنانەت شیعری ئاینی و تەسەوفی هەیە، بەڵام لە هۆنراوەی داشۆرین پلەی یەکەمی هەیە.
٢. هۆنراوەی فارسی و تورکی زۆر کاریان تێکردووە، بەتایبەتی هۆنراوەکانی (حافزی شیرازی) گەورە شاعیری فارسی کاریگەرییەکی زۆرییان لەسەر هەبووە.
٣. یەکێکە لەو شاعیرانەی کەسەر بە قوتابخانەی بابان بووە واتە سەر بە قوتابخانەی شیعرییەکەی نالی و سالم و کوردی، بەتایبەتی شاعیری گەورە (نالی).

نـــاری

١٨٧٤- ١٩٤٤ز

ژیانی:

هۆنەری پایە بەرزمان ناوی (کاکە حەمە)یەو کوڕی مەلا ئەحمەدی کوڕی مەلا محەمەدی کوڕی مەلا عەبدولڕەحمانە، لەساڵی (١٨٧٤ز) لە گوندی (کیکن)ی نزیك مەریوانەوە هاتۆتە دونیاوە، لە تەمەنی شەش ساڵاندا لای باوکی دەستی بەخوێندن کردووە، قورئانو کتێبە وردەڵەکانی تەواوکردووە، ئینجا بە فەقێیەتی بەدوای خوێندن لەم شوێنانە (مەریوان، سنە، پێنجوین، سلێمانی، بانە، سابلاغ، وان، باشقەڵا، هەولێر، ڕەواندز) گەڕاوە. لە ڕەواندزێ لای مامۆستا ئەسعەدە فەندی خەیلانی ئیجازەی مەلایەتی لەساڵی (١٨٩٧ز) وەرگرتووە.

پاشان گەڕاوەتەوە بۆ مەریوانو لەوێ چووە گوندی بێلووی نزیك مەریوان، بەدەرس وتنەوە خەریك بووە تا لەساڵی (١٩٤٤ز) کۆچی دوایی کردووە لەدێی بێلوودا بەخاك سپێردراوە.

هۆنراوەی نالیو مەحوی کاریان کردۆتە سەر ناریو تەلی سۆزی شاعیریان بزواندووەو مێشکیان زاخاو داوە. وشەی (ناری)ی هەڵبژاردووەو کردوویە بە نازناوی هۆنراوەی خۆی.

ناری یەکێکە لە لووتکە بەرزو دیارەکانی ڕێبازی کلاسیزمی کوردیمانو بە بەرهەمە ڕەنگینەکانی ئەو ڕێبازە ئەدەبییەی گەشەدارتر کردووە.

ڕوخساری هۆنراوەکانی:

١. کێشی عەرووزی عەرەبی بەکارهێناوە

٢. یەکیەتی قافیەی پاراستووە.

٣. وشەی عەرەبی و فارسی لە هۆنراوەکانیدا دیارە.

٤. گرنگی بە وشەکاری و ڕازاندنەوە داوە، لە وشە دەربڕین و بەهرەی وشە ئاراییدا شارەزاییەکی بەتوانا بووە.

ناوەڕۆکی هۆنراوەکانی:

لەڕووی ناوەڕۆکەوە ئەم مەبەستو بابەتانە (دڵداری و خۆشەویستی، ستایشی ئایینی، نیشتمان پەروەری و نەتەوایەتی) بە ئاشکرا لە هۆنراوەکانی دەدرەوشێنەوە.

١. **هۆنراوەی دڵداری:** ناری هۆنراوەی دڵداری و خۆشەویستی هەیە، ئەمجا ئەو دڵداراییە حەقیقی بێت بان مەجازی بێت، گرنگ ئەوەیە بەدڵو دەروونێکی پڕ بەجۆشی عەشقەوە ئەم هۆنراوە ئاگرینانەی وتووە.

١. چاوەکەم من بۆیە دایم کارو پیشەم زاریە
حاکمی چاوت لەگەڵ من مایلی غەدداریە

٢. شۆڕش و نائینی کەس بێ وە جهو بێ عیللەت نییە
ئاهی من فەریادی بولبول ئیشی بێ غەم خواریە

٣. مـن هـەر ئـەو ڕۆژە دەسـم شـۆری لـە ڕۆحـی خـۆم کـەدیم
حەزرەتی خوون خواری ئەبرۆت مەشرەبی خوون خواریيە

٤. گـــەر دەپرســـی بۆچـــی بـــێ نەشـــئەو مـــەلوولو عـــاجزی
ڕووومـــــەتی زەردم عـــــەزیزم شـــــاهیدی بـــــێ یاریـــیە

٥. کـــەم بـــە خەنـــدە بـــێ بـــەلامۆ حەیفـــە تـــانەم لـــێ مەدە
لـــێم گـــەڕێ تـــو بـــێو خـــودا ئـــەم جـــارە دەردم کاریـــیە

٦. دڵ لـــە شـــامی پەرچـــەمی ڕووتـــا بـــەدایم بـــێ خـــەوە
چـــونکە کێشکـــچی لـــە شـــەودا عـــادەتی بێداریـــیە

٧. حیکمەتی پـڕ مەسـئەلەی کوڵمـت لـە بـۆ کـێ حـەل دەبـێ؟
هـــەر ســـەحیفە ســـەد ئیـــشارەو ڕەمـــزی تێـــدا جاریـــیە

٨. خـاڵی ڕوخـسارت هیدایـەت بەخـشە، شـەرحی زولفەکـەت
قـــــازی ئاســـــا حاشـــــیەی ئەگریجـــــەکانت لاریـــــیە

٩. ڕووت وەکوو ئاتەش موژمت وەك شیشە ئەبرۆت قیمەکێش
میڕوەحـــەت زولـــفو کـــەبابت جـــەرگی پـــارەی ناریـــیە

(لە سەرەتاوە سێ دێر بۆ لەبەرکردنە)

٢. **هـۆنراوەی ئـایینی:** نـاری بـەدڵێکی پـڕ جـۆش‌و خرۆشـەوە، بەدەروونێکی بە سۆزەوە هاتۆتە سەر باسی ستایشی ئایینی‌و وتوویە:

١. سـووڕەتی یاسـین کـە وەسـفی حـەزرەتی لـەولا دەکـا
ئـەهلی دڵ مایـل بـە جیلـوەی سـووڕەتی تاهـا دەکـا

٢. خـاکی بـەر دەرگـاهی قەسـری گـەر بەسـەرداکا، گـەدا
هـەر نـەفس نـەفرەت لـەتاجی قەیـسەرو دارا دەکـا

٣. ئاسمـان وەك موشـتەری هـەر دەم بـە میزانـی وەفـا
کەسـبێ هـەر شـامێ بـەیادی دەولـەتی ئەسـرا دەکـا

٤. گـەر تەسـەورکا مەسـیحی تـەختی عەرشـی ئـەعزەمی
تـا ئەبـەد تـەرکی بـەیانی ڕەفعـەتی عیـسا دەکـا

٥. نـووری عیـشقی تـۆ لەسـەر تـوری دڵـی موسـا مەگـەر
دای لەسـەر سـینەی بـە شـەوقی دڵ یـەدی بـەیزا دەکـا

٦. بـۆ خـەلیلان گـەر نەسـیمی گوڵـشەنی لوتفـت ببـێ
ناری نەمردووی بـە سـەحنەی (جەننـەتو لـەئوا) دەکـا

(لە سەرەتاوە سێ دێر بۆ لەبەرکردنە)

٣. هۆنراوەی نیشتمان پەروەری: ناری بەناوی سۆزی ئایینیەوە باسی نیشتمان دەکاتو لەناخی دەروونییەوە ئاخ بۆ نیشتمان هەڵدەکێشێت کە بەو شێوەیەی دەیبینێت:

١. ئەی خاکی وەتەن بۆچی نەما سەیرو سەفاکەت؟
بۆ زێڕو زەبەر بوو بەدەمێ، قەسری وەفاکەت؟

٢. بۆ گوڵشەنی ئاوابی مەحەببەت نییە ئەمرۆ؟
بۆ سازە لەبۆ نەشتەری دڵ خاری جەفاکەت؟

٣. بۆ دڵ بەدڵی مەیلی نەماوە لە وەتەندا؟
بۆ ڕووی لەتەرەف قیبلە نەما قیبلە نوماکەت؟

٤. بۆ قاعیدەیی بوغزو حەسەد سازە لەتۆدا؟
بۆ پاکی شکا، پەنجەیی ئیحسانو عەتاکەت؟

٥. سا بۆچی نەبی تۆ بە زرێباری مەجووسی؟
یا چیهرەیی تۆ دیدە نەبینێ بە عەبووسی؟

(لەسەرەتاوە سێ دێڕی بۆ لەبەرکردنە)

واتای وشەکان :

کارو پیشەم زاریيە : کارو پیشەم گریانە.

خوون خواری : خوونکاری، خوێن ڕشتن.

کێشکچی : ئێشکچی، پاسەوان.

ئاتەش : ئاگر.

میڕوەحە : باوەشێن.

قازی : لاری: ناوی مصلح الدین لاریيە، خەڵکی ناوچەی لارستانە، پەڕاوێزی لەسەر زۆر کتێبی دینی هەیە.

جەرگی پارە : جەرگی پارچە کراو.

جیلوە : خۆ دەرخستن.

موشتەری : ناوی ئەستێرەیەکە لە ئاسمان.

خار : درك.

زێڕو زەبەر : مەبەست شاری زرێبارە کە ڕۆچوو، ئێستا دەریاچەیە بەناوی زرێبار ناسراوە لەناوچەی مەریوان لە کوردستانی ئێران.

بە عەبووسی : بەڕوو گرژی.

زێـــوەر

١٨٧٥ز- ١٩٤٨ز

شاعیری پایە بەرزو نیشتمان پەروەری کورد نـاوی عەبدوللاّیـە کـوڕی محەمەدی مەلا ڕەسوولە، لەسـاڵی (١٨٧٥)ز لەشـاری سـولێمانیدا چـاوی بە جیهان هەڵهێناوە، حوجرەو مزگەوت کانگای بـەهرەی خوێندنی بـوو، جگـە لـە زمـانی کـوردی زمـانی فارسـیو تـورکیو عـەرەبی زانیـوەو هۆنراوەی بەهەموویان هەیە، ئەو کاریگەریانەی بەسەر زێـوەرەوە دیـارن ئەمانەن:

١. زێوەر هەر لەتەمەنی لاویەتیدا دیمەنە ڕەنگاو ڕەنگەکانی کوردستان کاریان کردۆتە سەر دڵو دەروونیو هەستی ناسکیان جوولاندووە.
٢. تامو بۆنی شیعرەکانی مەولەویو نالّی لەهەموو دەمارەکانیدا هـاتوو چۆیان کردووەو تەڵی سۆزیان بزواندووە.
٣. دیـوانی شـاعیرە فارسـەکانیش کاریـان تێکـردووەو هەسـتیان جولاندووە، وایان لێکردووە کە باوەش بە ئاسۆی شیعردا بکات.
٤. هەروەها ستەمو زۆرداری ڕۆژگـارو چەوسـاندنەوەی نەتـەوەی کـورد ئەوەنـدەی تـر دڵیـان هێناوەتـە کـوڵانو بـەرەو کۆشـی شـیعریان بردووەو ئیلهامی شیعریان بەتینتر کردووە.

وشـەی (زێـوەر)ی هەڵبـژاردووەو کردوویـەتی بـە نازنـاوی هـۆنراوەی خـۆی، لـە ڕۆژی ١٩٤٨/١١/١٠ لەشـاری سـولێمانیدا لـە تەمـەنی (٧٣) ساڵیدا مااڵوایی لەم جیهانە کردووەو لە گردی سەیوان نێژراوە.

هۆنراوەکانی لەبارەی (دڵداریو خۆشەویستی، وەسفی سروشت، کۆمەڵایەتی، نیشتمان پەروەریو نەتەوەیی، فێرکردنو هاندان بۆ خوێندنو پێشکەوتن، فەلسەفە) بوون، واتە لەڕووی مەبەستەوە دەکرێن بەم جۆرانە:

زێوەر وەکو شاعیرەکانی تر لەسەرەتادا دەکەوێتە مەیدانی دڵداریو خۆشەویستییەوە، لەو بوارەدا ئەسپی خەیاڵی تاو داوەو پەپوولەی ئارەزووی لە ڕەنگینترین باغچە نیشتۆتەوە، بیری وردو خەیاڵی ناسکو سۆزی بەتین لەهۆنراوەکانیدا دیارن، یەکێکە لە شاعیرەکانی ڕێزی پێشەوەی بابەتی هۆنراوەی دڵداری لە ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردیدا.

سەیر بکە چۆن وەسفی یارەکەی دەکاتو دەڵێت:

١. تکانی ئابڕووی چەمەن بەڕووی ئابدارەوە
شکانی نرخی نەستەرەن بە زولفی مشکبارەوە

٢. چمە لە مەی؟ لە نەی! لەجام ئەگەر بەلەنجە بێتە لام
بەڕووی تابدارەوە، بەچاوی پڕ خومارەوە

٣. عەرەق نییە لە عالەما کە لابەرێ لە دڵ غەما
بە غەیری قەترە عارەقێ لە ڕووت کەدێتە خوارەوە

٤. نیشانی من، جەمالی تۆ، بەراتی من، ویسالّی تۆ
خەیالّی من لە خالّی تۆ، بە عیشوە لێم مەشارەوە

٥. عەزیزەکەی حەبیبی من، نیگارەکەی تەبیبی من
با شەق بەرێ ڕەقیبی من، وەرە بەسەد ویقارەوە

٦. فیدا خەدو قەدی تۆ، چەمەن بە فەوجی گوڵیەوە
بە بولبولو بە چڵیەوە، بە قومریو چنارەوە

(لە سەرەتاوە سێ دێر بۆ لەبەرکردنە)

زێوەر باسی جوانی سروشتی کردووە کە بەدەستی کردگار نەخشاوە، سەیری ئەو دیمەنەی کردووە، کە لەبەهاردا هاتۆتە کایەوە، لەم بارەیەوە گوتوویەتی:

١. بنەوارە نەو بەهارو هەوای تەڕاوەتی
نووسانی پێکەوە لەبی غونچەی حەلاوەتی

٢. هێنایە شەوقو زەمزەمە، تەیرانی سەر زەمین
سەرما بڕایەوە، هەموو تونديو سەلابەتی

٣. هەورە تریشقە بۆتە سەقا ئاوڕشێن ئەکا
تا سەبزە زاری ئەرز موجەلابێ سەفوەتی

٤. ئەم عەردە مردووە هەموو ڕۆحی کرایە بەر
گۆڕاوە سەربەسەر هەموو دونیا قیافەتی

٥. بادی سەبا بەجیلوە قەدی گوڵبەنی لەران
گوڵ زاری کردەوە کە بکا شوکری نیعمەتی

(لەسەرەتاوە دوو دێڕی بۆ لەبەرکردنە)

٣. لەبارەی کۆمەڵایەتییەوە بینویەتی شیرازەی یاسا لەیەك ترازاوەو هەر لایەك کە تۆ دەیگریو دەتەوێ بچیتە ناویانەوە، سەیر دەکەیت لەوانی تر خراپترن، هەمووی ئامانجێك هاتۆتە سەر پارە پەرستیو لە ویژدان دوورکەوتنەوە، لەم بارەیەوە وەکو شارەزایەك ئامۆژگاری خەڵك دەکاتو دەڵێت:

١. یەك عەیبی خەڵك ئەبینی خۆت ساحیبی هەزاری
خەڵکت لەلا خەراڕە خۆیشت وەکو دەواری

٢. زاهیر فەقیرو سالم، بەڕەنگو بەرگی عالم
ئەمما لەناو دەروونداما ماریێکی زەهرداری

٣. چۆن پێت بڵێم موسوڵمان یان فەردی نەوعی ئینسان
دووری لە خێرو ئیحسان مەستی مەیو قوماری

(تەنیا دێڕی یەکەم بۆ لەبەرکردنە)

٤. لـــەبارەی هەســـتی نیـــشتمانپەروەریو نەتەوەییـــەوە، زێـــوەر بینیویەتی وا نەتەوەکەی لـەژێر بـاری ستـەمی زەمـانو ناحـەزی ڕۆژگـار دەچەوسـێنرێتەوە، دووەر لـە هـەموو نـازو نیعمـەتێك، دووەر لـەژیانی خۆشـیو ئـازادی، بـۆ ڕزگـار بـوون لـەم جـۆرە ژیانـە، شـاعیر داوای تێکۆشانو برایەتیو زانستو خوێندەواری کردووە، ئەمانەی بـە بناغـەی سەرکەوتن داناوەو گوتویەتی:

١. وەتـــەنێ مـــە کوردســـتانە یادگـــاری ئەجدادمانـــە بەهەشـتی سـەر ڕووی زەمـین خـاکی پـاکی کوردسـتانە

٢. بـا هـەموومان وەك بـرابین، ڕەفیقـی دیـنو دونیـابین بـا لەوەحـشەت تـەوەلابین، نۆبـەتی عـیلمو عیرفانـە

٣. کـورد میللـەتێکی ناسـراوە، لـە مـەعاریف بـەجێ مـاوە ڕۆژی سـەعیو تێکۆشـینە بـۆ ئـەو کەسـەی کوردزمانـە

٤. کـورد میللـەتێکی قەدیمـە، سـاحیبی تـەبعی سـەلیمە شـــاهیدی ئـــەم مودەعایـــە ســـەلاحەدینی ســـوڵتانە

(لە سەرەتاوە سێ دێر بۆ لەبەرکردنە)

٥. زێوەر دێتە سەر باسی وردەکاریو وشەکاری لەزمانی کوردیدا، بەڕاستی گۆی هونەری بردۆتەوەو ڕەوانبێژی زمانی کوردی دەرخستووە، لەسەر شێوەی نالی ڕۆیشتووەو بگرە تاکی ترازووی لەگەڵ نالیدا ڕاست کردۆتەوە. وەکو گوتوویەتی:

١. بـا نەچـێتە لای ڕەقیبـان یـار ئەنیـسی خانـەبێ
لازمـــە ئـــەو ئاســـکە لەولانـــەبێ، لەولانـــەبێ

٢. دیـدە وەختـێ تـۆی لـەلا حـازر نـەبێ وا حـەز ئـەکا
بـۆ نـەزەر لـەعلو دوڕی یەکتانـەبێ، یەکتانـەبێ

٣. عـارفی حـەق بـین چ بـاکی زینـەتو ئارایـشە
وای ئـەوێ نـاو شـارو نـاودێ وانـەبێ، دێوانـەبێ

٤. دۆستیو خزمـی نـەماوە بـۆ ڕەفیقـی خـۆێ فـەلاح
حەز ئەکا بـەو شـەرتە گـەر بـێ گانـەبێ، بێگانـەبێ

٥. هەر کەسێ بۆ تەرکی دلبـەر دێ نەسیحەتمان ئـەکا
ئەم دوعایـەی لێ ئەکـەم یـاخوا نـەبێ، یـاخوا نـەبێ

٦. شـەمعی ڕووتـە بۆتـە بـاعیس زێـوەر ئێستا دائیما
گـەر لـە خاتریـا کـەمێ پەروانـەبێ، پەروانـەبێ

(لەسەرەتاوە سێ دێر بۆ لەبەرکردنە)

واتای وشەکان:

تکانی : ئاوی لێ هاتە خوارەوە

ئابڕو : حەیا

چەمەن : باخچە

ئابدار : ئاوی پێوەبێت، ئاودار

شکانی : نرخی کەم کردەوە

نەستەڕەن : گوڵێکی بۆن خۆشە، ڕەنگی سوورە یا سپییە.

مشکبار : بۆنی مسکی لێ بێت.

تابدار : هەتاو، هەتاڤ

خومار : نازو عیشوە

ڕەقیب : ناحەز، دوژمن

ویقار : گەورەیی

ئەنیسی : هۆگری

ئاسك : مامز

لەولا نەبێ (١) : لەلای ڕەقیب نەبێ

لەولا نەبێ (٢) : لە هێلانەکەی خۆی بێ کەماڵەکەیەتی.

یەکتا نەبێ: (١) : بێ هاوتا، نەبێ

یەك تانەبێ (٢) : تانەیەکی بەسەرەوە بێ

دێ وانەبێ (١) : دێ وەها نەبێ

دێوانەبێ (٢) : شێت بێ

بێ گانەبێ (١) : بێ گای جووت نەبێ

بێگانەبێ (٢) : لاییدەبێ. خەڵکی دەرەوەی ناوچەکە بێ. بیانی بێت

یاخوا نەبێ (١) : یاخوا ئەو کەسە هەر نەبێ.

یاخوا نەبێ (٢) : مەبەست پێی (خوانە) شێت بێ. کە کابرایەکی شێت بووە.

پەروا نەبێ (١) : بێ پەروا، بێ ترس

پەروا نەبێ (٢) : با ببێ بە پەروانە

تێبینی:

١. بۆ نووسینی ئەم بابەتە سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە.

أ- **مێژووی ئەدەبی کوردی:** مامۆستا عەلائەدین سوجادی.

ب-**دیوانی زێوەر:** کتێبخانەی زێوەر محەمەد عارف.

شێرکۆ بێکەس

کوڕی شاعیری بەناوبانگو نیشتمانپەروەری کورد (فایەق بێکەس)ە لەساڵی ١٩٤٠ لە شاری سلێمانی لەدایکبووە، یەکەمین شیعری خۆی لەتەمەنی حەڤدە ساڵیدا بڵاوکردۆتەوە. لەساڵی ١٩٦٨دا یەکەمین کۆمەڵە شیعری خۆی بەناوی (تریفەی هەڵبەست)ەوە لە بەغدا چاپکردووە. لەساڵی ١٩٧٠دا، لەگەڵ دەستەیەك شاعیرو نووسەری دیکەدا بانگەوازی ئەدەبی (ڕوانگە)یان بڵاوکردەوە، نوێکردنەوە لە ڕوخسارو ناوەڕۆکدا مەبەستی سەرەکی ڕوانگەییەکان بوو، لە شۆڕشی ڕزگاریخوازی گەلەکەیدا بەشداریییکردووە. تا ئێستا زیاد لە چواردە کۆمەڵە شیعری بەزمانی کوردی بڵاوکردۆتەوە، شانۆنامەو چیرۆکە شیعرو داستانی شیعری نووسیوە. لەساڵی ١٩٨٧/ ١٩٨٨ دا لەلایەن یانەی قەڵەمی سویدییەوە خەڵاتی ئەدەبی تۆ خۆلسکی پێبەخشراوە. هەڵبژاردەیەك لە شیعرەکانی بۆ گەلێ زمانی بیانی وەرگێڕاوە، وەك ئینگلیزی، ئەڵمانی، فەرەنسی، ئیتاڵی، سویدی، تورکی، عەرەبی، فارسیو هی تریش.

شێرکۆ بێکەس چۆن لە شیعردا بااڵدەستە، هەروەها لە پەخشانیشدا کەم وێنەیە، لە وتەیەکداو لەکتێبی چراکانی سەر هەڵەموتدا، دەڵێت:

لەسەرەتای دەستدانە قەڵەمو لە یەکەم چاو پشکوتنی بەهرەو، لە شیعرەکانی (تریفەی هەڵبەست)ەوە تا ئەمڕۆ، ناوی قوربانییەکانی ئازادیی‌و خوێنی دەم بە هاواریان‌و ئەمجا سیحری شوێن‌و جوانی

سروشتو چریکەی سروودە میللیو نەتەوەییەکانمانو سونبولەکانی خاک و مێژوو، داستانەکانی خۆبەختکردن، مەرگی یارانو ئازیزانو زنجیرە دیرۆکی تراژیدیای گەلی کوردو هەروەها مرۆڤایەتیو دونیاش، لە شیعرو پەخشانی منداً لە نیشانە هەرە دیارەکانی ئەوینو پەیامی ئەدەبیی گیانی من بوون. پێ ئەچێ خۆشەویستی خاک و مرۆڤایەتی منیان کردبێت بە شاعیر، چونکە بڕوام وایە ئەدەبو هونەری خەڵک بێ خۆشەویستی خەڵک تەنانەت ئەگەر جوانیش بن، لە گوڵدانی خاڵیو خانووی چۆڵ دەچن! خولیای هەمیشەی من ئەوە بووە ئەدەبێ بنووسم لەدڵەوە بۆ دڵ بێت تا بتوانم گوزارشت لەو خولیاو مەراقو خەیاڵانە بکەم کە لەدڵی خەڵکیدانو ئەوان ناتوانن دەریببڕن، من لە خوڵقاندنەوەیەکی دیکەدا بیانخەمە پێش چاو...

ئەزموونی دوورو درێژی خۆم ئەوەی فێرکردووم ئەگەر لەڕۆحی زمانەکەی خۆمدا نەژیم هەرگیز لەرۆحی هیچ زمانێکی دیکەی دنیادا ناژیم.

ئەمەش چەند نموونەیەکە لە هۆنراوەکانی:

١. خاك

دەستم برد بۆ چڵی داڕێ
لەتاو ئازار لق داچڵەکی
کە دەستم برد بۆ لقەکە
ناو قەدی دار کەوتە هاوار
کە باوەشم کرد بە قەدا
خاك لەرییەوە لەژێر پێمدا
بەرد نالاندی
ئەمجارەیان کە دانەویم
خۆڵم هەڵگرت
گشت کوردستان زریکانی

٢. خۆشەویستی

گوێم نا بەدڵی خاکەوە
باسی دڵداری باران‌و خۆی بۆ کردم
گوێم نا بەدڵی ئاوەوە
باسی خۆشەویستی خۆی‌و
سەرچاوەکانی بۆ کردم
گوێم نا بەدڵی دارەوە

باسی خۆشەویستی خۆی‌و
گەڵاکانی بۆ ئەکردم
کە گوێشم نا بەدڵی خۆشەویستی خۆیەوە، ئەوسا
باسی سەربەستی بۆ کردم!

٣. سێ زمان‌و چوار قامچی

لەناو ئاپوورەی مەراقی گشت دنیادا
هەر لە دوور پا
مەراقی خۆم ئەناسمەوە
مەراقی من!
قژی سەوزەو
ڕیش خوێناوی‌و
چوار خاچی وا بە کۆڵەوە
مەرگیش بە سێ زمانی جیاو
چوار قامچیی بەدوایەوەو
تەوق لە گەردن
کەچی نەچۆك دا ئەدات‌و
نەبێ دەنگی ئەکات مردن!

تێبینی: تەنیا یەک کۆپلە لە شیعرەکان لەبەر دەکرێن

سەرچاوە: زمان‌و ئەدەبی کوردی/ دانانی لێژنەیەك- سلێمانی

شێخ غەیاسەدین نەقشەبەندی

١٨٩٠- ١٩٤٤

غەیاسەدین نەقشەبەندی کوڕێ بەهائەدین کوڕێ شێخ محەمەدی کوڕێ مەلا حاجیێ ڕێکانییە. ئەڤ بنەماڵە ژ(ڕێکانێ)یال ناڤ ڕێکانی یا مشەختبووینەو ل ئامێدییێ پایتەختێ میرنشینا بەهدینا ئاکنجی بوویە.

ئەڤ بنەماڵە ل دەڤەرا بەهدینا ب بنەماڵەکا ڕۆشنبیرو ئۆلدارو ژ خودێ ترس ناڤدارە.

شێخ محەمەد ژئامێدییێ چوویە گوندێ (بامەرنێ)و لێ جهوار بوویە، تەکیایەکا نەقشەبەندی ل بامەرنێ ب سەرێکڤە ئینایە، پاشی شێخ محەمەدی کوڕێ وی (بەهائەدین) بابێ غەیاسەدین بوویە شێخێ تەکیایێ.

شێخ غەیاسەدین ل سالا (١٨٩٠)ێ ز ل گوندێ بامەرنێ ژ دایك بوویەو ل وێ مالا ئۆلدار ژیایەو پەروەردە بوویە، ئەو ژی وەکی هەمی خوێندکاران ل دەستپێکا خواندنا خۆ دەست ب خوێندنا پەرتووکێن ئایینی ژ (شەریعەتێ)و فقهێ) ل جەم زانایێن دەڤەرێ وەکی مەلا نەجمەدینی یێ ئیمامو سەیدایێ تەکیایێ، ل بامەرنێ خوێندییە. پاشی چوویە ئامیدییێ ئیجازا عالمیێ ژ دەستێ (محەمەد شوکری) مفتیێ ئامێدییێ وەرگرتییە.

دژیـێ پیریێـدا دەسـت ب هـۆزان ڤەهانـدنێ کردیـە. هـۆزانین وی ڤەهاندین هەرچەندە دکێمن لێ هەمی دپڕ ڕامانن، ب شارەزایی ڤەهاندینە ژ بۆ ئامۆژگاریو ڕی نیشاندانو پەسەند کرنا ڕۆشنبیریێ.

غەیاسـەدین مرۆڤـەکی تێگەهـشتیو ژانـاو دووربـین بوویـە، دژانـی پێشکەوتنو ڤەژینا مللەتی ب خواندنو بـەلاڤکرنا ڕۆشـنبیریێو قڕکـرنو نەهێلانا نەژانینـێو یەکبوونـێ ڤەگرێدایە، دەمـێ دبێژیت:

١. ئەگـەر هـوین موتـەفق بـن علـمو فـەنو سـنعەتا بخـوینن
چـو شـك نینـە سـەعادەت بـۆ وە دێ هـێن بـێ زەحمـەت

٢. کـوڕێ بـابـێ ئـەوە، دەسـتـێ هـەڤالی بگریـتو ڕاکـەت
هەکـە کەفتـە کـوورا تـەنگا ڤیـێ خـشیانە سـەر زیقـەت

٣. کورێـت بابـا تفـەنگا دانـنو دەسـتا سـڤك هەلـدەی
هـەوە ئـەڤڕۆ قەلـەم لازمـترە داکـو بهێـت فەرسـەت

٤. کوڕێـت بابـا ئەگـەر هـوین بوونـە زانـاو تفـاق ژیـەك
دهێـت تـەیارە بـۆ وە پـێش تڤەنگێڤـە نەکـەن حەسـرەت

(لەسەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

ژبەر هەندێ بزاڤ و خەباتا وی یا ژ دل ئەو بوو ڤەکرنا خوێندنگەهان ل دەڤەرا بەهدینان ب تایبەتی ل ئامێدیێو بامەڕنی.

هەروەها زۆر خەبات کرییە داکو مللەتو نەتەوەیا کورد بۆ لاوێن کورد بدەت نیاسین دەمێ دبێژیت:

١. کوڕێت بابا بزانن حەق چییە مەوتەن چییە ئەڤڕۆ هەوەل سەر لازمە هوین تێبگەهن عنوانە قەومیەت

٢. چو گازاندا ژ زەمانی هوین نەکەن ئەو هەر شەڤ و ڕۆژن وەکی خۆیە بەلێ سویچا مەیە ئەم بووینە بێ قیمەت

٣. گەلی لاوا وەتەن دەینێ خۆیێ دخازیت چ دێ دەینێ هەچی تشتێ بدەین مالێ ویە بێ خێرو بێ منەت

(هەووی بۆ لەبەرکردنە)

غەیاسەدین ل سالا (١٩٣٠)ێ ز بوو نوێنەرێ قەزا ئامێدیێو ل سالا (١٩٣٥)ێ ز ئەڤ نوێنەرییە بۆ هاتەڤە نویکرن.

ل دەمێ جەنگا دووێ یا جیهانی چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ.

سالا مرناوی هۆزانڤانێ کوردی ب ناڤ و دەنگ (ئەحمەدێ نالبەند) دهۆزانەکا زیمار پێ گوتنی دا دەست نیشان کرییە کو سالا (١٣٦٣)ێ مشەختییە بەرامبەر (١٩٤٤)ێ زاییەنی دەمێ دبێژیت:

دهـزارو سـێ سـەدو شێـستو سـێ یـا چـوو غیـاث
هجرەتـاوی ژ ڤـێ دنـێ وەك عـومرێ (خـتم المرسـلین)
عـومرێ فـەخرێ عالّـەمێ مرنـا غیـاثی بوونـە ئێـك
سـڕەکا کـو (پـڕ) نـەزانی ئەحمـەدێ (ابـن الامـین)

غەیاسەدین د ڤەهاندنا هۆزانادا ڕێچا هۆزانڤانێن کلاسیزمی گرتبـوو، ئاخفتنو زاراوێن بیانی بکار ئینـاینە.

نموونەیەك ژ هۆزانێ، غەیاسەدینی یاکو ب خەباتا نەڤیێن بەدرخانیو بەلاڤکرنا کەلتوورو ڕۆشنبیرییا کوردی ڤەهاندییە: ب ناڤێ بەدرخانی.

١. خۆشـی ئەڤـە هـاتو هـەمیا مـل ل سـەمایە
کـەیفو کەنییـە ئـەڤڕۆ چ نعمـەت خـودێ دایـە

٢. علـم ئـەدەبا گرتـی سەراسـەر جهـێ کـوردا
بـەر بوونـە دوڕو ئـاخ هـەمی زێـڕی سـەفایە

٣. خۆشـی نـە ئـەوە پـاخلێ تـژی کـەی ژ دەرافـا
دل خۆشـی نـەبیت مـالّ هـەمی دەردو بەلایـە

٤. کـا خۆشـی وەکـی فکـرە ئەسـیر مـا ل دەماغـا
ما بۆچییە ژین وەقتێ کو ئەزمانێ بڕایە

٥. سەربەستییە ئینسانی دگێریت ب ســـەعادەت
ئەمنیەتـــە بـــۆ بزنـــێ دکـــەت گـــورگی برایـــە

٦. ئەڤرۆ خەبەرێ خۆش مە گوهـ لێ بـوو کـو بـەدرخان
ســـاخبوو ڤـــە دشەخـــسێ نـــەڤیادا ڤەگەڕایـــە

٧. هندیکەجـــەلادەت ب جـــەلادەت وەکـــی شـــێرا
کـــامیران ژی ب کـــەمالو ئـــەدەبا مـــیرێ هەمایـــە

٨. بـــۆ جـــەنگو جـــدالا وەکـــی شـــێرانو پلنگـــا
وەختـــێ قەلـــەمێ دوڕ وەکـــی لێمـــشتێ ڕژایـــە

٩. ئـــەڤ مللەتـــە دێ کـــەنگی حـــەقێ قـــەنجیێ ڕاکـــەت
یـــا ژ هـــەمیا ســـڤکتر ب گرانـــی یـــاخو چـــیایە

١٠. یـــارەبی حفزکـــەی بـــۆ ئـــەڤی مللـــەتێ موحتـــاج
ڤـان هـەردوو عـەزیزان کـو کەسـێ دی مـە نـە مایـە

١١. کـــەیفێ دلێ ڤـــی پـــیرە مـــەلایی ڕاکـــرە ڕەقـــسێ
مـاپیر وەکـی جـان بـوون ڤـە؟ کـەرەم کـارێ خودایـە

(لە سەرەتاوە سێ دێر بۆ لەبەرکردنە)

ژێـدەر:

١. گۆڤارا (هاوار) هژمارا (٥٠)یێ سالا ١٩٤٢.

٢. هۆزانڤانێن کورد– سادق بەهائەدین– چاپا ئێکێ– بەغدا– ١٩٨٠.

لێکدانەوەی پەیڤەکان

مشەخت بوویە : دەربەدەر بووە

ئاکنجی بوون : نیشتەجێ بوون

ئۆل : ئایین، مەزهەب

جهواربوو : ئاکنجی بوو، نیشتەجێ بوو

ب سەرێکڤە ئینایە : دروست کردووە

دەستپێك : سەرەتایی

ل جەم : لەکن

ژێ : تەمەن

ڤەهاندن : هۆنینەوە

لێ : بەلام

قڕکرن : لەناوبردن، نەهێلان

بۆ وە : بۆ ئێوە

زیقەت : تەنگانە

خشیانە سەر : بەسەری داهات، کەوتە سەری

بزاڤ : خەبات

هوین	:	ئێوه
گازنده	:	گله‌یی
ده‌ین	:	قه‌رز
زیمار	:	لاواندنه‌وه
ڕێچا	:	ڕێچکه
بیانی	:	بێگانه
مل	:	شان
تژی که‌ی	:	پڕبکه‌ی
ده‌راڤ	:	پاره، دراو
ساخ بوو	:	زیندووبوو
میری هه‌مایه	:	میری هه‌مووانه

شێخ محەمەدی خاڵ

١٩٠٤- ١٩٨٩ز

پوختەیەك لەژیانی:

زاناو نوسەری گەورەمان ناوی (محەمەدەو کوڕی شێخ عەلی کوڕی حاجی شێخ ئەمین کوڕی شێخ محەمەدی خاڵ)ە لەساڵی ١٩٠٤ی زایینی لەشاری (سلێمانی) لە گەڕەکی گوێژە لەدایك بووە لە ١٩٨٩/٧/١٥ هەر لەشاری (سلێمانی) کۆچی دوایی کردوەو لەگردی سەیوان تەرمی پاکی بەخاك سپێردراوە.

شێخ محەمەدی خاڵ لە بنەماڵەیەکی ئاین پەروەرو زانا هەڵکەوتووە هەر لەمندالییەوە خەریکی دەرس خوێندنو مزگەوت بووە، ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە، بووە بە (مامۆستا) لە مزگەوتی خۆیان کە بە مزگەوتی حاجی شێخ ئەمین بەناوبانگە، لەساڵی ١٩٣٩ بووە بە (قازی) لە شارەکانی (سلێمانی، کەرکوك، موسڵ)دا قازییەتی کردووە لەساڵی- ١٩٦٧ وازی لەکار هێناوە. ئەندامی کۆڕی زانیاری عیراقیو کۆڕی زانیاریی کوردی بووە لە بەغدا لەساڵەکانی (١٩٧٠- ١٩٨٩)...

بەرهەمەکانی:

شێخ محەمەدی خاڵ کە زانایەکی کارمەو دانایەکی بە توانابوو رێبازی رۆشنبیریو خزمەتکردنی زمانو ئەدەبیاتی نەتەوەی کوردی گرتە بەر لەسەر ئەم رێبازە نەوەستا تاوەکو دوا هەناسەکانی ژیانی،

باوەڕی بە دووشت هەبووە یەکەم موسڵمانیەتییە بەگشتی دووەم نەتەوەی کورد بەتایبەتی، کێڵگەی پیرۆزی ڕۆشنبیری (خاڵ)ی زانا خەرمانی هەمە جۆری کەلەپووری کوردی تێدا قووت بۆتەوە، لەم ڕووەوە مامۆستا خاڵ گەلێ بەرهەمی بەنرخی هەیە چ بەزمانی کوردی چ بەزمانی عەرەبی لەوان (شێخ معروف النودهی) کە بەزمانی عەرەبییە باس لەبەرهەمو خزمەتەکانی زانایەکی گەورەی کورد دەکات بەزمانی عەرەبی هەروەها کتێبێکی دیکەی بەزمانی عەرەبی لەسەر (المفتی الزهاوی) هەیە.

بەزمانی کوردیش کۆمەڵێك بەرهەمی هەیە لەوانە (فەرهەنگی خاڵ) کە بەسێ بەرگ چاپی کردووە کە فەرهەنگێکی لەکوردیو بۆ کوردییە، بەرگی یەکەمی لەساڵی ١٩٦٠ چاپکردووە لە سلێمانی بەرگی دووەمیشی لەساڵی ١٩٦٤ هەر لە سلێمانی چاپکردووە بەرگی سێیەمیشی لەساڵی ١٩٧٦ چاپکردووە تا ئێستا بەیەکێك لەفەرهەنگە باشەکانی زمانی کوردی دادەنرێت کە توانیویەتی زۆرترین وشەی زاراوەکانی زمانی کوردی کۆبکاتەوە لەم فەرهەنگەدا، بەمەش بووە بە گەنجینەیەکی دەوڵەمەندی زمانەکەمانو بەسەرچاوەیەکی گەورە دەژمێردرێت بۆ فەرهەنگەکانی تر کە لەپاش ئەو چاپکراون:

بەرهەمێکی تری مامۆستا خاڵ کتێبی (پەندی پێشینان)ە کە تا ئێستا سێ جار چاپکراوە، جاری یەکەم لەساڵی ١٩٥٧دا بڵاوی کردەوە کە (١٣٠٨) پەندی تێدایە، کە لەم سامانەدا ڕەفتاری تایبەتیو بیرکردنەوەی گەلی کوردو باری کۆمەڵایەتیو ژیانی ڕووناو ئاشکرا دیارە،

شاکاری گەڵو نەتەوەی کوردە، ئەو ڕێکی خستوون، لەساڵی ١٩٧١دا هەمان کتێبی لە چاپ داوەتەوە ژمارەی پەندەکانی پتر کردووەو گەیاندوویەتی بە (٣٨٩٣) پەند، لەساڵی (٢٠٠٠) زایینی دیسان ئەم بەرهەمە بە چاپێکی جوانترو قەشەنگتر لەشاری سلێمانی چاپ کراوەتەوە، واتە جاری سێیەمی کە ئەم بەرهەمەش وەکو خۆی گەنجینەیەکی پڕ لە گەوهەرە تا ئێستا بە پوختترین کارێکی کۆکردنەوەی (پەندی پێشینان) دادەنرێت کە لە کوردستان کرابێتو زۆرترین ژمارەی پەندی کوردی تێدا کۆکرابێتەوە...

هەروەها مامۆستا (خاڵ) بەسەدان وتاری بلاوکردۆتەوە لە گۆڤارو ڕۆژنامە کوردییەکاندا دەربارەی زمانو ئەدەبو ڕەخنەو ئایینو تەسەوف جگە لەو بەرهەمانەی کە باسمان کردن.

ئەم بەرهەمانەشی هەیە کە ئەمانە مشتێکن لە خەرمانێك

١. فەلسەفەی ئاینی ئیسلام- ١٩٣٨
٢. تەفسیری خاڵ - جزمی یەکەم- ١٩٦٩
٣. تەفسیری خاڵ - جزمی دووەم- ١٩٧٢
٤. (مەولود نامە) - ١٩٧٢
٥. نالەی دەروون -١٩٧٦

جگە لەم بەرهەمانەی شێخ محەمەد خاڵ دەستنووسو چاپەمەنی دەگمەنی کتێبخانەی خۆی بلاوکردۆتەوە، هاتووە چی دەستنووسو چاپکراوی دەگمەنی بەهاداری کتێبخانەکەی هەیە چ بەزمانی کوردیو یا

عەرەبی یا فارسی یا تورکی هەموویانی بەشێوەی لیستە بلاوکردۆتەوە کەتیایا خەتەکەی خۆشە یا ناخوێنرێتەوە کارەکە تەواوە یان نوقستانە ژمارەی لاپەڕەکانی چەندە کە ئەمەش بە بەشێك لە گرنگی دان بە کەلەپوری نەتەوایەتی دەژمێردرێت، شێخ محەمەدی خاڵ یەکێك بووە لە پەخشان نووسە بە تواناکانمان کە بەزمانێکی پوخت وسفتو ڕەوان دەینووسی وا لێرەدا پارچە نووسینێکی بلاوەکەوینەوە کە وتارێکی ڕەخنەییە دەربارەی دیوانی شاعیری پایە بەرزمان شێخ ڕەزای تاڵەبانی نووسیویەتی کە لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد بەرگی بیستەم بلاوی کردۆتەوە بەر لە مردنی لەساڵی ١٩٨٩.

((داخی گیانم ئەگەر شیعری هەموو شاعیرەکانمان کۆبکرانایەتەوە لە وەختی خۆیا، ئێستا بەسەدەها دیوانمان ئەبوو، بەڵام بەداخەوە لەهەزارا یەکێکیان شیعریان نە نووسراوە کۆنەکراوەتەوە، لەگەڵ مردنی خۆیان، شیعرەکانیشیان مردوونو نێژراون، وە بەبێ ناونیشان چونەتەوە بیابانی نەبوونی، تەنانەت ناوی شاعیرەکانیشمان پێ نەگەیشتووە ئەم دەپانزە بیست دیوانەی کە ئێستا لەناومان هەن بەچاپکراوو دەست نووسەوە هەر شاعیری ناوچەی خۆمانن لەدوو سەد ساڵ لەمەو پێشەوە، ئینجا ئەبێ شاعیرانی کوردستانی گەورە لەدەوروبەری بابا تاهیری هەمەدانییەوە، کە هەزار ساڵ لەمەو پێش بووینو چەندبووبنو چۆن بووین، ئەمە مەگەر هەر خوا بزانێ...

باشه شاعیره کۆنەکانی دەوری بابەتاهیری هەمەدانی ئەگەر فەوتابن لەبەر دووریی ڕۆژگاری، ئەی شاعیرەکانی دەوری خۆمان بۆچی شیعرەکانیان فەوتاون؟!

زۆر دوور نەڕۆین ئەوە شێخ ڕەزای تاڵەبانی کە پێچی مێزەرێکە کۆچی دوایی کردووە، تا ئێستا دووجار دیوانەکەی لەچاپ دراوە بەڵام بەداخەوە لە دە یەکێکی کۆکراوەتەوە؟ ئەوی کۆشکراوەتەوە هەمووی پڕە لە هەڵەو ساتمەو کەمو کوڕیو کورتو کوێری، بێ گومانم شێخ ڕەزا بەقەد (کەلیم) شیعری فارسیو بەقەد نامق کەمال شیعری تورکیو بەقەد نالیو سالم شیعری کوردی وتووە، بەڵام بەداخەوە بەشی زۆریان لەناو چوونو کوا شیعرەکانی بەهەر چوار زبانەکە چییان لێ هات؟ بۆچی مەردێك لەخزمەکانی خۆی شیعرەکانی کۆنەکردۆتەوە؟ یا بۆ خۆی لەدەفتەرێك هەمووی تۆمار نەکردووە؟ دیوانم نەدیوە بەقەد دیوانی شێخ ڕەزا بەدبەختو وێران بێو هەڵەی تیابێ...!!))

ڕەوشەن بەدرخان

(١٩٠٩- ١٩٩٢)

(یەکگرتنا گەلێ کورد بدە من ئەزێ کوردستانەك سەربەخۆ بدەم تە)

ڕەوشەن بەدرخان

ڕەوشەن بەدرخان کچا م. صالح بەدرخان (مەحمود صالح بەدرخان)ە، هەڤژینا جەلادەت عالی بەدرخانە (جەلادەت عالی بەدرخانو م. سالح بەدرخان ژوان بەدرخانیانن یێن خزمەتا ڕۆشنبیرییا کوردی کری). ڕەوشەن بەدرخان ل ١٩٠٩/٧/١١ ل باژێرێ (قەیسەری) ل تورکیا ژ دایك بوویە، ژیێ وێ گەهشتە دوو سالا خێزانا وێ بۆ ئەستەمبوڵێ هاتە ڤەگوهاستن، ل سالا ١٩١٣ دەمێ بنەمالا بەدرخانیان بۆ گەلەك وەلاتێن ڕۆژهەلاتا ناڤین هاتینە دوور ئێخستن بابێ وێ نەچاربوو مالا خۆ برە (شامێ و ل سالا ١٩١٥ بابێ وێ ژ ئەگەرا نەخۆشییا تیفۆیێ دچیتە بەردلۆڤانیا خودێ. خواندنا یا سەرەتایی ل قوتابخانا (شوعلەت ئەلتەرەقی) یا تورکی دەس پێکر، پشتی سەربازێن تورکی ژ (شامێ هاتینە ڤەکێشانو خواندن ل قوتابخانێن سوریێ بوویە ب زمانێن (عەرەبی و ئینگلیزی) خواندنا خۆ، ل (دار ئەلموعەلیمات)ب داوی ئینایە و ل سالا ١٩٢٥ ل باژێرێ (کەرەك) ل ئوردنێ بوویە فەرمانبەر.

ل سالا ١٩٢٧ جارەکا دی ڕەوشەن بەدرخان ڤەگەڕیایە شامێو وەك مامۆستایا زمانێ عەرەبی ل قوتابخانا (ئەللائق) دەست ب کارێ خوە کریەب شێوەیەکی فەرمی (ڕەسمی).

ل سالا ١٩٢٩ شووی کردیه، بەڵێ دڤی شویێ خۆدا یاسەرکەفتی نەبوویەو پاش (٢٠) مەهان هاتییە بەردانو دڤی ماوەی دا کچەك هەبوو بناڤێ (ئەسیمە خانم).

ل سالا ١٩٣٤ چوویە ناڤ ڕێزێن ئێکەتیا ئافرەتێن سوریێ و ل سالا ١٩٤٤ نوونەرا ئافرەتێن سوریێ بوویە ل کۆنگرێ جیهانیێ ئافرەتان دا کو ل (قاهیرە) پایتەختێ میسرێ هاتبوو بەستن.

ل سالا ١٩٣٥ شوو ب میر جەلادەت بەدرخان کریەو کچەك بناڤێ (سینەم خان)و کوڕەك بناڤێ (جەمشید) ژێ هەبوون و ل سالا ١٩٥١ میر جەلادەت چوویە بەردلۆڤانیا خودێ.

ل سالا ١٩٥٦ دگەل (نوری دێرسمی– حەسەن هشیار– حەیدەر حەیدەری– ئوسمان ئەفەندی) کۆمەلا زانستو ڕۆشنبیری ل (حەلەب)ێ پێك ئینایە (دامەزراندییە).

هەتا سالا ١٩٦٤ێ درێژی ب کارێ خۆ وەك مامۆستا دایەو ل سالا ١٩٦٥ ێ هاتیە خانەنشینکردن. ل سالا ١٩٧٢ێ بەشداری دکۆنگرێ سیێ یێ ئێکەتیا ئافرەتێن کوردستانێ داکریە یێ ل کوردستانا عیراقێ هاتیە بەستن.

هەتا سالا ١٩٧٢ێ ل شامێ ژیایە پاشان ژیانا خوە ل (بانیاس) بریە سەر ل سالا ١٩٩٢ێ چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ هەمان سالّدا ژلاوەکێ کورد رە دبێژیت (کوڕێ من دەمێ ئەم هەین هوون هێشت پێ نەگەهشتبوون ئیرۆ هوون پێ گەهشتنە ئەم ل سەر داریّ ژیانێ نامێنن، کوڕێ من حەز ژ هەڤ بکن، دگەل هەڤ هاریکاربن، یەك بگرنو ژ هەڤ جودا

نـەبن، کـوڕێ مـن یـەکگرتنا گـەلێ کـورد بـدە مـن ئـەزێ کوردسـتانەك سەربەخۆ بدەم تە).

خزمەتا ڕەوشەن بەدرخان دواری ڕۆشنبیری و دۆزا کوردیدا

دکۆڤارا هاوار (١٩٣٢)دا زۆر خزمەتا ڕۆشـنبیری و دۆزا کـوردی کریـە. ڕەوشەن بەدرخان ئێکەمین ئافرەتا کوردە ل کۆڤارا هاوار گوتـارێن خـوە ب زمانێ کوردی (کرمانجی) ئەلفا بێ یا لاتینی نڤیسین و بەلاڤکرین.

لسالا ١٩٧١ێ وەك ئەندامەکا فەخری بۆ کۆڕێ زانیاری کـورد هاتییـە هەلبژارتن و لایێ کـۆڕێ زانیـاری کـورد ڤـە هاتییـە راسـپاردن کـو بـچیتە ئەستەمبۆل و ژبەرتوکخانێن وێ ژێدەرو بەلگەنامەو پەرتووکێن چاپکری و دەست نڤیسێن پەیوەندی ب ئەدەبو زمانو میژوو کەلـەپووریّ کـوردی ڤە هەی کۆم بکەتو بۆ کۆڕێ زانیـاری ب هنێریـت، ڕەوشـەن بـەدرخانێ زۆر سەرکەفتیانە کارێ خۆ جێ بەجێ کر.

ل سالا ١٩٥٧ێ کۆنگرێ ئێکێ یـا وەلاتـێن دەریایـا سـپی و ڕۆژهـەلاتا نـاڤین دژی کۆلونیـالیێ ل ئەسـپانیا (یونـان) هاتـە گرێـدان و ڕەوشـەن بەدرخانێ بەشداری تێداکر کۆ ئێکەمین ئافرەتا کورد بوو بۆ جـارا ئێکـێ بەشداریێ د کۆنگرێ جیهانی دادکەت.

ئەڤە پارچە نڤیسنەکا ڕەوشەن بەدرخانـە کـو د کۆڤـارا هـاوار ژمـارە (٢٧) یا ١٥ی نیسانا ١٩٤١ێ دا بەلاڤبووی ل ژێر ناڤێ (سـتوونا کابانیـان کابانی و مامۆستە):

((خـوەهێن مـن ئـێن دەلال، هـەروەکی هـوون ژی دزانـن دەردێ مللـەتێ مـە ئـێ مـەزنو غـەدار نەزانییـە، نـەزانین نەخوەشـییەك‌و دەرمانێ وێ زانینە. نك مللـەتێن خـودان حکوومـەت‌و تەشکیلات ڤـێ نەخوەشـــیێ دخـــستەخانەیێن خـــسوسی دە دەرمـــان دکـــن‌و ژوان خەســـتەخانان ڕە (دبـــستان) دبێـــژن. مامۆســـتە پزیـــشکێن وێ خەسـتەخانەیێ نـە، مللـەتێ مـە نـەخوە دیـێ وان خەسـتەخانانە، مللەتێ مەمللەتەکی بێ تەشکیلات، بـێ خـەوەدی‌و سـەری، مللەتـەکی بەلاوەلایە‌و دبن حکمێ مللەتێن دوژمن دن، مللـەتێن دوژمـن دەیـە، لێ دوژمنـێ مـە ئـێ مـەزن، ئـێ مـەزنتر نەزانییـە. دڤێت ئـەم شـەڕێ وی دوژمنی غەدار بکن. دڤی شەڕی دە ژی ژ مە ژنێن کوردمانج ڕە دڤێت کـۆ ئاریکـاری میـرێن خـوە بکـن زارۆیـێن خـوە بعـەلینن خوەنـدن‌و نڤیساندنێ‌و وان ژ نەخوەشییا نەزانیێ خەلاس بکن)).

لێکدانەوەی وشەکان

دبستان : قوتابخانە.

نەخوە دیێ وانە : خاوەن‌و خودانی وان ینیە.

نڤیساندن : نووسین.

زارۆیێن خوە : منداڵەکانتان.

هوون ژی : ئێوەش، ئەنگۆش.

بەشی خوێندنەوە

١. خەج و سیامەند

٢. تووتن

٣. مەقام و ئاوازو ئالەتی مۆسیقای کوردی

٤. خەیام

٥. شیللی

٦. بەستەی هەڵۆ

٧. چوونا سەر هەیقێ

٨. پیشەسازی لەناو کوردەواریدا.

٩. شینی گۆران بۆ پیرەمێرد

١٠. میکرۆبێن دۆست

١١. شاعیری نەتەوە

١٢. گالیلۆ

١٣. بەرهەمی زۆرو بەشکردنی بە هەقیانەت.

١٤. کەرکووك

١٥. گوڵە میخەك

خەج‌و سیامەند

هــەموو داســتانەکانی دڵــداریی کــوردی، لەگــەڵ باســی ئــازایی‌و کۆڵنەداندا، وێنەی وەفاداری‌و قسەو پــەیمان بردنــە گــۆڕەوەن. لەهــەموو داستانێکی دڵداریی کوردیدا سۆزی ئەڤین‌و دڵداریيەکەی ڕۆژهەڵات بــەدی دەکرێت، لەناو ئەمانیشدا، دیسان دیمەنی کێشەیەک هەر دیارە. کێشەی نێــوان چــاکەو خراپــە، نێــوان پــاکی‌و ناپــاکی، وەفــاداری‌و ســەر ڕاســتی لەگەڵ بێ پەیمانیدا.

لێرەشدا دیسانەوە گیانی میللەت دەردەکەوێت‌و کێشەکە لــە لایــەکی تــرەوە دەبەسترێتەوە بــەو کێــشەیەوە کــە لــەژیانی کۆمەڵایەتیــدا هەیــە. بۆیە زۆرجار دەبینین قارەمانەکانی داستانی دڵداری، پیــاوی ڕەنجبــەرو زەحمــەت کــێش‌و لــە هــەموو خاســییەتێکی ئــەم کەســانەدا لەڕەوشــت‌و کــردارو ســەر ئەنجامیــدا، وێنــەی مەردایــەتی‌و ئازایــەتی‌و وەفــاداری‌و خۆبەخت کردن دیارە.

چەند داستانی کوردی هەیە کە چیرۆکی حەزکردنی کوڕە جوتیارمــان لە کچە ئاغا بۆ دەگێڕێتەوە، ئایا دەتوانین باسی دڵداریيەکە کەلا بخەین‌و ئەمــە بکەینــە نموونەیــەک بــۆ ئاواتــە هەمیــشەییەکەی ئــادامیزاد. ئــاواتی بەژیانی باشترو خۆشــتر گەیشتن؟ زۆرجــاریش هەیــە کــە هــەر ئــەو کــچە ئاغایە کەس‌و ئــامۆزاو خزمــی کــوڕە جوتیــارە، وەک لــە داســتانی خــەج‌و سیامەنددا دەیبینین ئەو داستانەی کە هەر بە تــەواوی داســتانی کــوردەو بەشێکە لە گەنجینەی نەتەوایەتی ئێمەو لەناو کورددا زۆر بڵاوە.

عوبەیدوڵڵای ئەیوبیان[1]. لە پێشەکییە فارسییەکەی چاپەکەی خەج و سیامەندا نووسیویە: ((مێژووی ژیانی خەج و سیامەند دیارنییە. ئەم بێ مێژوویە بە قسەی یەکێك لە مامۆستایان شتێکی تایبەتی خەڵکی چیایە، بەیتی خەج و سیامەند وێنەی گیان بەخشینە، داستانێکی ڕاستەقینەیە کە لەسەر گوزەشتەی سۆزمەندی سیامەندی قارەمان و ئارەزووی سادە، بەڵام گیان بەخش و لە عەشق و وەفاداری و گیان بەخشینی (خەج)ی فیداکار وەرگیراوە)).

بەپێی ئەو پێشەکییە خەج و سیامەند خەڵکی دێهاتی سەر سەوزو بەرزی (کێلە سیپان)ی ناوچەی مەهابادن. بەڵام جۆرە گێڕانەوە کرمانجییەکەی، (سیپان) دەباتە لای دەریای وان. لەم داستانەوە دەتوانین (لەبیری ڕووناك و دەروونی زیندووی میللی و هونەری خەڵکی کوردستان بگەین، ئەم داستانی عەشق و ئەفینە کە لەوێنەی خۆی کەم هەیە، چونکە بەشێوە هونەرێکی سەرنج ڕاکێشەر نووسراوە، جۆری بیرکردنەوەی کوڕو کچ لە دڵداری و عەشق و خۆشەویستیدا پیشان دەدات و لەسنووری خۆیدا یەکێکە لە بەرهەمە بە دیمەنەکانی دەروون و دیمەنی مەعنەویی ناو کوردان).

لەم داستانەدا وەك هەموو داستانی دڵداریی قەدو لووتکەی چیای کوردستان، وەك چیرۆکی بن دارو دەوەن و وەردو کۆڕی دروێنەو کۆڵ

---

(١) عوبەیدوڵڵا ئەیوبییان لەساڵی ١٩٥٦دا لە تەورێز، چیرکەی (خەج و سیامەند)ی بە تیپی لاتینی چاپ کردووەو کردوویەتی بە فارسی و پێشەکی بۆ نووسیوە.

کێشان، (خەج‌و سیامەند)[1]. دڵیان بەیەکدا دەچێت‌و پەیمانی دڵداری‌و وەفاداری دەبەستن، کەس‌و کاری خەج ڕازی نابن کچی خۆیان بدەن بە سیامەندی هەژار با ئامۆزای خۆیشی بێت، بۆیە خەج بڕیاری ئەوە دەدات لەگەڵ سیامەنددا سەری خۆی هەڵگرێت.

سوارەی عەشرەت دوایان دەکەون، سیامەند شەڕێکی ئازایانە دەکات، تا دوایی تیرێك جگەری دەسمێت‌و لەسەر لووتکەی چیای بەردینەوە گلۆر دەبێتەوە‌و (خەج)یش دوا بەدوای ئەو خۆی فڕێ دەداتە خوارێ لە پاڵ دڵدارەکەیدا دەمرێت.

سیامەندیش لەسەرەمەرگدا ڕوو دەکاتە خەج‌و دەڵێت:

((سیامەند گاز دەکا: وەی لەمن... توخوا (خەج)ێ بەسەرو ڕووی سووردەوە، بەسە، مەکە- هەی- ڕۆ ڕۆو گریانێ. میهرو جەمبەری خۆشەویستت لەدڵما تاکو مەرانی ئاورێکی بەردامەوە لە هەناوێ، نە بەر گورەژنی شیبانی نیوە شەوێ دەکوژێتەوە، نە بە پڕیژکا دەبارانێ.

بۆ چڕۆکێکم لەتەنی هەڵدەستی لە گوێین هەوری ڕەش دەگەڕێتەوە کەلێنی ئاسمانێ)).

---

(١) خەج‌و سیامەند هەروەها بە دوو دیالێکتە گەورەکەی کوردی هەیە، لەژۆر ناوچەی جیاوازی کوردستاندا بە جۆری قسەکردنی ناوچەکە ئەم داستانە بڵاوە. ئەوەی تا ئێستا چاپ کراوە، ئەوەیە کە لەیەریڤان دوکتۆر حاجیی جندی لە ١٤٨لاپەڕەدا لەگەڵ ناوەڕۆکەکانی تری کتێبی (تڤیسار کاری کرمانجا سۆڤێتی- ١٩٥٧)دا بەناوی کورتەی (سیامەندو خەجی زەڕێ)وە چاپی کردووە، هەروەها ئەو چاپەی عوبەیدوڵڵای ئەیوبیانە، هەروەکو محەمەد تۆفیق وردی لەناوچەی شەقڵاوە جۆرێکی ئەم داستانەی نووسیوەتەوە.

لەم داستانەدا هەروەك نائومێدیو کارەسات پیشان دەدرێت، هەروا تا سەرەمەرگ دەست لە خۆشەویستیو وەفاداری هەڵ نەگرتنیش دیارە. سیامەند لەسەرەمەرگدا بە خەج دەڵێت:

((ئاخ... ئاخ... ئەمن چ بکەم: نەم ماوە مەودای دەس کردنەوەی، جەنگەی دەخۆر ئانانێ... ئاخ دەستم ناگرێتەوە شینگی گەروماری چرگەی خەنجەری دەبانێ. لەبۆت بگرمەوە سەرو خواری وڵاتی کرمانجاتێو شەش دانگی دە کۆنە مەیدانێ)).

خەج کە ئەم دڵسۆزییەی سیامەند دەبینێت، سەرەنجامی خۆی دەبەستێت بەوەوەو لەناو جەرگەی نا ئومێدیدا بڕیاری خۆی(*). دەداو دەبێتە وێنەی وەفاو ئازایەتی، براکانی لێی نزیك دەبنەوە، بیکوژن، سزای لەگەڵ سیامەنددا هەڵاتن، بەڵام ئەو بانگ دەکات:

((جا بەخوا: ئەوانەی دێن، چ هۆمیرو گزیرن، چ کومێڵو راسپێرن. چ مێ گەلن، چ نێرن، لێم خۆشن یا زویرن، ناتوانن سیامەندەگیان، تا پشوویەکم مابێ لەتۆم ببوێرن)).

سیامەند لە لووتکەی چیاوە کەوتە خوارێ، پێش ئەوەی براکانی خەج بگەن، خەجیش خۆی فڕێ دەداتە خوارەوە پێش ئەوەی بمرێت شینێك بۆ سیامەند دەکات، کە لەڕادەی شینەکەی زیندایە بۆ مەمو تەواو لە پارچەیەك دەچن کە شاعیری گەورەی ڕووس (لێرمانتۆف) لە

(*) گۆرانی بێژی هونەرمەند عیسا بەروای (خەجو سیامەند) بە مەقامی تایبەتی خۆی دەڵێت... جا دەتوانین لە ڕێگەی ئەو هونەرمەندەوە لەگێڕانەوە کرمانجییەکەی ئەم داستانە بکەین.

داستانی (دایمۆن– دیۆ)دا نووسیوییه که ڕەنگە هەر گیانی ڕۆژهەڵاتو گەشتی قەفقاس ئەو ئیلهامەی دابێتێ.

خەج دەڵێت:

جا ژیان چییه؟ گیان بۆ چییه؟

چۆن بڵێین ئەوەتانێ ماوه، خەجی سیامەندییه.

بەخودای، خودای پاکی، به یەزدانی ڕووناکی

سوێند بەجوانیو چاکی، به (تۆ) ڕۆڵەی ئاوو خاکی

به خۆشەویستیو جوانی، به مەرگو بەژیانی.

بەڕۆژی ئاسمانی، به ئاوه ڕوونەکەی کانی.

به پیری کامەرانی، لاوۆ هەر تۆم خودانی.

به چاکی کەسکەوانی، به سووره گەنمو نانی.

له مرنی یا لەمانی، بزانی یا نەزانی.

بەڕاستیو ڕەوانی، سیامەند گیانی گیانی.

لاوۆ هەر تۆم خودانی،

لاوۆ هەر تۆم خودانی.

تا ماوم بەتەماتم... ئەزیش بەدووتدا هاتم!

ئەم کۆتاییه تراژیدییەی مەرگی خەجو سیامەند کوشتنی ئاوات نییه لەدڵدا، سەر شۆڕکردن نییه بۆ زۆرداری، وێنەی بەدی کارەسات بینین نییه له کۆڕی ژیاندا، بەڵکو هاواڕێکه بۆ هەوڵدان بەرامبەر بەو هەموو ڕێگەو شوێنه کارەسات دەهێننه کایەوه.

خەج بەر لەمردن باسێك لە مەرگی خۆی دەكاتو دەڵێت:

((ڕاسپێر بێ، منیش لە (زار گەڵی) لە تەنیشت گۆڕی سیامەندە خۆشەویستەكەم، ناكامی جوانە مەرگی بنێژن)).

ئەو چیرۆكە تاڵو شیرینە بەسەرهاتی دوو جەهێڵی ناكامە بگێڕنەوە بۆ منداڵان بۆ كوڕو كچانی دەكرمانجا تێی بنێژن. ئەو دایو بابانەی كچیان بێ دڵ دەكەن، بەزۆری بەمێردیان دەدەن، تاڵی ئەو هێنگە (ڕاو– ڕاوە) نالەبارەی بچێژن.

ئەو كچانەی ڕوو دەكەنە گۆڕی دڵدێرێ، پێگای ئەرك‌و ئەمەگی تاڵی ئەوو هێنگە (ڕاو– ڕاوە) نالەبارەی بچێژن.

دەبڵێن، خۆشتر بژێیتەوەو ڕاوەستاوبێ دابی بەرزی خوازبێنیو كچ بەمێردانی كرمانجاتێ بە دڵی كوڕو كچانا (شوێنی دایو بابانە) گەڵێ– هێڕاو لەمێژن.

چ لەم داستانەداو چ لەهەموو داستانو داستانەكانی تری كوردییەوە، ئەنجامێكمان دەست دەكەوێت، ئەویش ئەمەیە كە قارەمانی ئەمانیش وەك چیرۆك هەر ئادەمیزاد خۆیەتی، ئەمە لەلایەكەوە ئەوەمان پیشان دەدات كە داستان بەرهەمی پاش ئەفسانەیە لەمێژووی ئەدەبی كورداو لەلایەكی ترەوە ئەو بایەخو نرخە گەورەیە دەر دەخات كە لەناو گەلدا دەدرێت بە ئادامیزاد بەژیانی، بەهەستی دەروونی، بەهەڵسو كەوتی.

بەدەستكارییەوە لەكتێبی

(ئەدەبی فۆڵكلۆری كوردی)

د. عزەدین رەسوولەوە وەرگیراوە

لێکدانەوەی وشەکان

گۆڕ	:	قەبر، ترب.
پەیمان بردنە گۆڕەوە	:	تا مردن پەیمان نەشکاندن.
کێشە	:	کێش مەکێش (صراع).
ئەبەستڕێتەوە	:	تێتە گرێدان.
کەلابخەین	:	دوورخەینەوە، عەزل بکەین.
دەسمێ	:	کون دەکات.
میهر	:	خۆشەویستی، دیمەن، زەردەخەنە.
بۆ چڕووك	:	بێهنا گۆشتێ سووتی.
شینگی گەرومار	:	تیری گەرو مار.
ڕۆلە	:	کوڕ، کوڕی دڵسۆز.
بنێژن	:	ڤەشارن، دفن کەن.
هێنگ	:	دەم، چاخ.

گفتوگۆ:

١. چی دەربارەی خەجو سیامەند دەزانیت؟
٢. ئەوەی خوێندتەوە، پەیوەندی بەو باسە داستانەوە چییە کەلە سالآنی لەمەوبەردا خوێندووتە؟
٣. چی لەبەراوردی خەجو سیامەندو شیعری لێر مانتۆڤ گەیشتیت؟
٤. لەم باسەوە دەگەیتە چ ئەنجامێك؟
٥. نووسەری کتێب، باسی (خەجو سیامەند)ی بەو چەشنە لێکداوەتەوە کە خوێندتەوە، ئایا دەتوانیت چیرۆکێکی تری دڵداری بەو چەشنە لێك بدەیەوە؟

تـــووتـــن

ولاتەکـەمان ولاتـی پیـتو فـەرە، بـووەو بەرهـەم هـەموو جـۆرە کشتوکاڵێکی تێدا دەکرێتو هەموو جۆرە دارو دەوەنێکی تێـدا دەڕوێت، لەوانـەی کـە لەولاتەکەمانـدا لـەزۆر کۆنـەوە دەڕوێنرێـتو پـەروەردە دەکرێتو سوودی ئـابووریو بازرگـانی لێ وەردەگیرێت، تووتنـە. تـووتن سامانێکی زۆر بە نرخە بـۆ ولاتەکـەمانو بەهـەزاران جووتیـارو بازرگـانو فەرمانبەر بە کـشتوکاڵو کاروبـاری تووتنـەوە خـەریکنو ژیانیـانی پێـوە بەستراوە، بـەاڵم ئەوەیـە کـە هـەتا ئێستا بەشـێوەیەکی کـۆنو دوور لـە رێگای زانستییەوە، ئەم بەرهەمـەیان پـێ گەیاندووە، ئەگەرچـی بـەهۆی پێـشکەوتنی ولاتەکەمانـەوە وردە وردە خەریکـە چـاندنو پـەروەردەی تـووتن شـێوەیەکی زانـستیو بـاش دەگرێـت، بەتایبـەتی کـە مـیری بەڕێوەبەرایەتییەکی تایبەتی هەیە کە چـەند بـەشو لقـی لێ بۆتـەوە، بـۆ چـاودێریو پێشخـستنی چـاندنو بەرهـەم هێنـانی تـووتنو هـەروەها یارمەتی جووتیارو فەلاحەکان، لەوانەی کـە خـەریکی ئـەم ئیشەن لەبـەر ئەوە دەبینین کە بەڕێوەبەرایەتی (ئینحساری تووتن) هەمیـشە خـەریکی ئەوەیە کە باری کشتوکاڵی تووتنو کڕینو فرۆشتنیو بەکارهێنانی لـەناو ولاتـداو بـەکارهێنانی لـە کارگـەی جگەرەکانـدا، هـەروەها فرۆشـتنی بـە دەرەوەی ولات بەرەو باشـی دەبـاتو وای لێ بکـات کـە سـوودێکی بـاش بگەیەنێت بە هەمووان، لەبەر ئـەوەی کـە لەولاتەکەمانـدا، بەتایبـەتی لـە ناوچەی کوردستاندا گەلێك جۆر تووتن دەچێنرێتو پەروەردە دەکرێتو

دێته بەرهەم، لەم دواییەدا دەوڵەت هەموو ئەم کارخانانەو کارگانەی جگەرەی دروست دەکردو تووتنی پێویست بوو خستییە ژێر دەستی خۆیەوە، جگە لەوانەی کە خۆی لەم دوواییەدا چەند کارخانەی دامەزراند وەکو کارخانەی جگەرەی سولەیمانی.

بۆ چاندنی تووتن گەلێك هەنگاو هەیە کە جووتیارو تووتنکار دەبێت بیکا بۆ چاندنی.

لەسەرەتای مانگی مارتدا تۆو دەچێنێو پارێزگاری دەکات لە نەخۆشیو چۆلەکە. بە پێی دەستوورێکی تایبەتی ئاوی دەداو لەناو دێراوەکاندا دەیان ڕوێنێ. ئینجا کە گەیشت گەلاکانی دەکاتەوە دەیکات بەشریتەوە بۆ ئەوەی وشك ببێت، بۆماوەی (١٢) ڕۆژ، لەبەر هەتاو دای دەنێت، ئینجا لەژوورو ساباتدا هەڵدەواسرێت، تا لەناو خەرار یا گوێنیدا دادەگیرێتو ئامادە دەبێت بۆ فرۆشتن بە بەڕێوەبەرایەتی ئینحساری تووتن، تووتن لەگەلێك وڵاتی جیهاندا دەڕوێنرێت، وەکو (تورکیا، ئێران، بولغاریا، ئەمریکا، ئوستڕالیا...).

لێکدانەوەی وشەکان:

چاندن : ڕواندن.

کارخانە : کارگە، مەعمەل.

بەڕێگای زانستی : بەشێوەی عیلمی.

خەراز : دەفرێکە وەکو گوێنی لە (پەتی موو) دروست دەکرێت.

گفتوگۆ:

١. تووتن لە کوێ ولاتەکەماندا دەڕوێنرێت؟

٢. ئایا تووتن سوودی بازرگانی و ئابووری هەیە؟

٣. ئەو بەڕێوەبەرایەتییەی کاروباری تووتن دەبات بەڕێوە چی پێ دەڵێن و چی دەکات؟

٤. تووتن لە چ مانگێك دەچێنرێت؟

مەقامو ئاوازو ئالەتی مۆسیقای کوردی

((شیعری مەولەوی بەدەنگی خۆشو هیجرانی (عەزیز ئامینە)ەوە لەناو ئێمەدا بڕەوی پەیداکرد. عەزیز گۆیندەیەکی عەزیز بوو، لە مەجلیسدا هیجرانیو لەچیادا قەتار هەر لەو دەهات. ئەمە ڕاستە کە بەیانییەک لەڕاوەکەودا قەتارێکی خوێند، کەوی کۆهسارانی هێنایە جونبوشو قاسپە.

یەک دوو شیعری هەبوو، زۆربەی لەدڵ ئەسەند، یەجگار لەبەهاراندا، لەئێواراندا، لەسەر کارێزی شەریف که دەی گوت:

وەهارەن، سەوزەن، ئاوەن، پێکاوەن، یاخوو:

گوڵ چوون ڕووی ئازیز نەزاکەت پۆشان

وە فراوان چوون سەیل دیدەی من جۆشان

یا بەیانیان که بەقەتارەوە دەی گوت:

لە ورشەی شەونم، لە تۆپی پەردەوە

نێرگس مەست مەست چەم بلاوکردەوە،

ئەمانەو ئەو دەنگە داوودییەو نەشئەی بەهارانو دڵپاکیی ئەوسای یارانە. جا لێکی بدەنەوە چ شۆرێکو سۆزێکی دەخستە کەللەو دەروونەوە من شۆرەم هەل لەکەللەدا بوو ئەمویست بەسەر یاراندا دابەشی کەم....)).

پیرەمێرد، بەم چەشنە ڕۆحی مەولەوی دەست پێ دەکات، بەم چەشنە هۆی وەرگێڕانی شیعری مەولەوی لە هەورامییەوە بۆ زمانی ئەدەبیی ئێستا ڕوون دەکاتەوە.

بەڵێ.. شیعری مەولەوی کە زۆرترینی لەسەر کێشی دە پەنجەیی کوردیی، بە ئاوازی (قەتار)ەوە دەوترێت، یا بڵێین (قەتار) بە شیعری مەولەوی دەوترێت... پێشتریش قەتار هەر وتراوە.

(زانای ناسراوی کورد جەمیل بەندی ڕۆژبەیانی دەربارەی ناوی گۆرانیی کوردی، ڕایەکی هەیە کە دەڵێت:

((... ڕەنگە ناوی هەندێ لە گۆرانییەکانی کوردی زۆر کۆن بن، بۆ وێنە (قەتار) ڕەنگە لە وشەی (گاتا)وە گۆڕابێ، و لەکاتی خۆیدا هەر گاتای پێ وترابێ، هەروا (هۆرە)، ڕەنگە گۆرانییەکی تایبەتی بوو بێت بۆ ستایشی (ئاهور مازدا)... هەروەها (کەلهوڕی) ڕەنگە (کە لە ئاهۆڕایی) واتە لەگۆرانییە هەڵبژاردەکانی باسی ئاهوڕا بوو بێت. جگە لەوە گۆرانی (خورشیدی) تا ئێستا گەواهە کە لەکاتی هەڵاتنی خۆردا وتراوە، بەناوی نیازەوە، چونکە دەبینین بەرامبەر بەوە، گۆرانیی (خاوکەر)مان هەیە کە بۆ خەوهێنان وتراوە.

ئەم ڕا وردە، لێکۆڵینەوەو لێ دواندنێکی قوواڵی دەوێ، زۆر بەجێیە کە (قەتار) لە گاتای زەردەشتەوە یا لە ئاڤێستاوە هاتبێت، بەڵام دوور نییە (قەتار) هەر لەوشەی (قەتار)ی عەرەبییەوە هاتبێت، کە بەمانای کاروان بەکاردەهێنرێت. بەڵگەش بۆ ئەمە، ئەوەیە کە زۆر جار لە مەقامی قەتاردا گۆرانی بێژ دەڵێت: (قەتارێ بێنن غەمانم بارکەن)، یا بەم مەقامەوە جۆرە هۆنراوێك **دەوترێت** ، کە مانای ڕاستەقینە یا مەجازیی گەشتو ڕۆیشتنو کاروانی تێدا بێت. وەك ئەم دوو فەردەی مەولەوی:

ئـــازیز دیـــارەن وادەی لوامـــەن
ئـــەلوەدای ئـــاخر، ئـــەوە نامامـــەن
دەولّەتەکـەی وەسـڵ پـا نەزەوالّـەن
جارێوەتـــەر دیـــدەن بـــالّات محالّـەن

(هـۆرە) زۆر بەجێیـە کـە یـەکێك بێـت لـە گۆرانییـە تایبەتییـەکانی (ئاهورا مازدا)... یا هیچ نەبێت سەرچاوەکەی یـەکێك بێـت لـە گۆرانییـە ئاینییـەکان. چـونکە دەبینـی ئێـستاش (هـۆرە)، هـەر تـەنیا هـۆرەی دەروێشی لەناو کورددا لەمانە هەموو بەناوبانگترە، و دوور نییـە (هـۆرەو ئاهووراو هاوار) لە ڕووی وشە یا زمانەوە، لەیەك سەرچاوەوە هاتبن، ئەم وشەو مانایە تەواو لە وشەیەکی زمانێکی تری هیندۆ ئەوروپییـەوە نزیکـە کە ئەویش وشەی (هووڕا)ی ڕووسیە کە بەمانای هاوار یا بلّێین- بانگ یـا هوتاف- بەکاردێتو نزیکی ئەو مانا کوردییانەیە.

ڕۆژبـەیانی، مـەقامی خورشـیدی- بـە مـەقامی کـاتی خـۆر هـەڵاتن دادەنێت، بـەڵام مـەقام زانـی بـەناوبانگ عـەلی مـەردان، ئـەم مەقامـە بـە گۆریانی کاتی خۆرنشین دەزانێت، هـەر چـۆنێك بێـت هـەر بەسـتراوە بـە خۆرەوە، جا خۆر هەڵات بێت یا خۆرنشین، ئەگەر لەسەر لێکدانەوەکـەی ڕۆژبەیانی بڕۆینو گۆرانی کوردی هـەموو بەرینـەوە سـەر سەرچـاوەیەکی ئاینی، ئەوا ئەم مەقامی (خورشیدی)یەش دەبەینەوە سـەر سـەردەمێکی زۆر کۆن، دەیبەینەوە سەر ئەو کاتە کە ڕۆژ جێگەو مانایەکی تایبەتی لە باوەڕی کورددا هەبووە. بەڵام دەتوانین هـەڵهاتنو ئـاوابوونی ڕۆژیـش بـە

ئیش کردنەوە ببەستین، هەروەك دەتوانین (هۆرە)ش بکەین بە هاواری کاتی ئیش کردن. مەقامی (خاوکەر)یش دیسان دەبرێتەوە سەر هەردوو سەرچاوەکەی گۆرانی)[1].

دیارە مەبەست لە هەردوو سەرچاوە ئەوەیە کە ئێستا لەناو زۆر میللەتدا شوێنی موناقەشەیە، ئایا گۆرانی لەسەرچاوەیەکی ئاینییەوە پەیدابووە، یا لە ئیشکردنەوە پەیدابووە. ئەم باسە لەو پەڕتووکەدا کە ئەو چەند لاپەڕەیەی سەرەوەمان لێ وەرگرت موناقەشەکراوە. بەڵام مەبەستی ئێمە لێرەدا ساغکردنەوەی ئەم باسە نییە، بەڵکو ئێمە ئەم چەند لاپەڕەیەمان بە بەڵگە بۆ کۆنیی گۆرانیو مۆسیقا لەلای کورد هێناوەتەوە.

دیارە گۆرانی لای کورد زۆر کۆنەو میللەتان ئاسایی لەسەرەتای مێژووی دروست بوونیەوە گۆرانیی هەیە، بەڵام ئەو مۆسیقایەی خراوەتە قاڵبێکی زانستییەوەو ڕێو شوێنی هەیە، ئەویش هەر کۆنەو لەسەرچاوەکانی مێژوودا گەلێك بەڵگە بۆ پێوەندیی کوردو مۆسیقا دەبنینین.

بەدرەدینی هەولێری کە لەسالّی ٦٨٦ی کۆچی– ١٢٨٧ی زاینیدا لە دایکبووە، سالّی ٧٢٩ی کۆچی ١٣٢٨ی زایینی پەڕتووکی (ارجوزه الانغام)ی نووسیوە.

---

(١) ئەم وتانەی ناو ئەو دوو کەوانە گەورەیە لە کتێبی ((ئەدەبی فۆلکۆری کوردی))یەوە وەرگیراوە.

عومەری خدری جەعفەر زادەی کوردی داسنی کە بەجەمالەدینی داسنی بەناوبانگ بووەو سالّی ٨٠٠ی کۆچی ١٣٩٧ی زایینی کۆچی دوایی کردووە، گەلێك پەڕتووکی هەیە یەکێکیان پەڕتووکی (الکنز المطلوب في علم الدوائر والضرب)ە کە لەسەر مۆسیقایە.

مەسعوودی لە (مروج الذهب)دا دەڵێت: (شوانی کوردشتێکیان داهێنا، کە فووی پێدا دەکرا مێگەلی بڵاوی کۆ دەکردەوە).

لە سیاحەتنامەی گەڕۆکی تورك ئەولیا چەلەبی و مێژوو نووسی کورد شەرەفخانی بتلیسی گەلێك شتیان دەربارەی مەقام و ئاوازی کوردی تۆمار کردووە، تەماشای دیوانی هەر شاعیرێکی کۆنی کوردیش بکەین دەبینین کە بەدەم وەسف و قسەوە باسی گەلێك مەقام و ئاواز دەکات و ناوی گەلێك ئالەتی مۆسیقا دەبات کە دیارە لەناو کورددا هەبوون.

ئەحمەدی خانی ناوی نزیکەی (٥٥) مەقامی تۆمار کردووەو وەك شارەزایەکی مۆسیقا مەقام و شوعبەو ئاوازەی لەیەکتر جیا کردۆتەوە هەندێك ڕای دەربارەی گونجانی مەقام و ئاواز لەیەکدا دەربڕیوە. هەروەکو پەیوەندی هەندێك مەقام لەگەڵ هەندێك ئالەتی تایبەتیدا دەردەخات، وەك ئەوەی مەقامی (گوردان یا کوردان) بەنای لێ دەدرێت و هەروەها ئەحمەدی خانی ناوی بیست ئالەتی مۆسیقای بردووەو لە باسی مۆسیقاگەراندا چەند گۆرانی بێژو مۆسیقا ژەن لەیەك جیا دەکردەوە، وەك: رامشگەرو خۆش نەواو موتریب و قەوال و غەزەل خوان و گۆینەدە. هتد هەروەك خانی پەیوەندیی گۆرانی و مۆسیقای لەگەڵ هەڵپەڕکێی کوردیدا لەبیر نەچووە.

لەلای شاعیرانی تریش شتێك لەم باس‌و ناوانە دووبارە دەبێتەوە، تەنانەت مستەفا بەگی کوردی ناوی گۆرانی بێژانی دەوری خۆی‌و شارەزایی هەریەکەیان لە مەقامێکدا تۆمار دەکات، دیارە پیرەمێردو گەلێك شاعیری تریش هەر چاویان لەو کردووە. مەقام‌و ئاوازی کوردی لەگەڵ دەنگی شیعری کوردیدا تێکەڵ بووەو شاعیر هیچ کاتێك خۆی لەو ئاوازەیە جیا نەکردۆتەوە.

باسی مەقام‌و ئاوازو ئالەتی مۆسیقای کوردی، گەلێك لێکۆڵینەوەی زانستیی دەوێت‌و تا ئێستا چەند باسێك هەیە کە هەوڵی ئەو لێکۆڵینەوەیەیان تێدا درابێت، ئەمە شوێنێکی تری دەوێت بۆ باس کردن. ڕەنگە باشترین قسە بۆ سەلماندنی باسەکەو بۆ کۆتایی پێ هێنان چەند دێرێك بێت کە (گۆران) هۆنراوەی (دەروێش عەبدوڵڵا)ی کۆتایی پێ دێنێ... ڕوو دەکاتە شمشاڵ ژەنی پیری هونەرمەندو دەڵێت:

ئەوەندەم بیست لەمۆسیقا، خرۆشی ڕۆحی بێگانە
میزاجی کوردەواریم تێك چووە دەروێش عەبدوڵڵا،
دەخیلیت بم! دەسا بەو لاووك‌و ئای ئای‌و حەیرانە
شەپۆڵی زەوقی میللی پڕ دەروونی مات‌و چۆڵم کە
لە بیتهۆفن گەڵی زیاتر، بەڕۆحم ئاشنای، وەڵڵا،
دە ئەی دەروێش، سکاڵایەك لەگەڵ ڕۆحی کڵۆڵم کە.

لێکدانەوەی وشەکان :

برەوی پەیدا کرد : هاتە ناسین، هاتە ڕەواج.

گۆیندە : گۆرانی بێژ، ستران بێژ.

هەر لەو دەهات : تەنێ ژێ دهات، هێژا وی بوو.

ڕاوکەری کەو : نێچیرا کەوا.

کۆهسارا : چیا، کەژ.

وەهارەن : بەهارە.

سەوزە : سەوزە، کەسکە.

شەونم : خوناڤ ، ئاورنگ.

چون سەیل : وەك سەیل، مینا سیلاب.

چەم : چاو، چاڤ

کەلله : سەر.

دابەش کەم : بەشی بکەم.

گۆرانی : ستران.

گاتا : دۆعای ناو (ئاڤێستا)ی زەردەشت.

گەواهـ : شایەت.

لوامەن : (لوا) ڕۆیشتن، چوون ڕۆیشتنمە، چوونێ منە.

ئەلوەدا : الوداع.

ئەوەنامامەن : چوونو نەچوون.

پانەزەوالّەن : لە زەوالّە، پێی ناوەتە نەبوونی.

جارێوەتەر : جارێکی تر.

دیدەن : دیتن.

ئاهورامازدا : خوای چاکەی زەردەشتی.

میللەتان ئاسایی : وەك میللەتان.

سەلماندن : ئیسپات.

خرۆش : جۆش.

گفتوگۆ:

١. چی (مەولەوی)ی لای پیرەمێرد خۆشەویست کرد؟

٢. چی لەمە دەگەیت: کە گۆرانی لەسەرچاوەی ئیش کردنەوە هاتووە، لەسەرچاوەی ئایینییەوە نەهاتووە؟ لە مامۆستات بپرسە.

٣. لەپەرتوکخانەکەتدا بە دوای سەرچاوەیەکدا بگەڕێو ناوی چەند مەقامی کوردیو ئالەتی مۆسیقای ناو کورد تۆمار بکە.

٤. لەو کەسانە زیاتر کە ناویان لە باسەکەدا هەیە، کێی تر باسی مۆسیقای کوردیی کردووە؟

٥. شارەزایان دەڵێن:

((دەبێت مۆسیقای هەموو نەتەوەیەك بەرەو پێشەوە بڕوات، بەڵام لەسەر بناغەی کۆنو مۆسیقای کلاسیکیی نەتەوەکە)). چی لە باسە دەگەیت؟.

خەییام

لەناو میللەتانی ئەم ناوچەیەدا بە واتا ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست گەلێك زاناو بلیمەتو شاعیرو مێژوو نووسو ریازیات ناسو ئەستێرە ناسو پزیشکی گەورەی تیادا هەڵکەوتووە، کە هەتا هەتایە لەناو لاپەڕەکانی مێژووی ئادەمیزاددا ناویان ئاشکرایەو وەکو ئەستێرەی گەشی بەرە بەیان لە ئاسمانی هونەرو ئەدەبیاتو زانستدا دەدروشێنەوە وەك (ئەبو عەلی سیناو متنبیو حافظ و کیندیو فارابیو ابن الاثیر و سیبەوەی خوارزمیو ابو ریحان). خەیام یەکێکە لەو ئەستێرە گەشانەی ئاسمانی عیلمو ئەدەب، خەییام ناوی (ابو الفتح عمر کوڕی ئیبراهیم الخیام نیشابووری)یەو یەکێکە لە زاناو ریازیات ناسو شاعیرانی گەورەی ئێرانی سەدەی پێنجەمو سەرەتای شەشەمی کۆچی. خەییام هاوچەرخی سوڵتانی سەلجووقی بوو. خەییام چونکە شارەزاو پسپۆر بووە سالڕمێری خورشیدیی ڕێك خستووە.

خەییام بەزمانی عەرەبیو فارسی بەرهەمی هەیە، لەبەرهەمە ناسراوکانی خەییام بە عەرەبی چەند نامەیەکە لە (تەبیعیاتو میعراج) هەروەها نامەیەکی هەیە لە (جەبرو مقابلە)دا کە لەساڵی (١٨٥١)لە فەڕەنسا چاپ کراوە. جگە لەمانە خەییام شاعیرێکی بە تواناو بە سەلیقە بووەو چوارینەکانی لە هەموو دونیادا دەنگی داوەتەوە و بەهەموو زمانە زیندووەکانی جیهان نووسراوەتەوە، خەییام لە چوارینەکانیدا بیرو باوەڕی فەلسەفیو تێبینی حەکیمانەی خۆی

بەشێوەیەکی سادە، تیایدا گونجاندووە، چوارینەکانی بە عەرەبی لەلایەنی گەلێك شاعیرو زانای عەرەبەوە کراوە بە عەرەبی وەکو (ئەحمەد صافی نەجەفی، ئەحمەد رامی...).

هەروەها لەلایەن مامۆستا سلامو گۆران گەلێ زاناو شاعیری تری کوردیشەوە کراوە بە کوردی، ئەمە دوو چوارینی خەیامە کە خوا لێ خۆشبوو شێخ سەلام کردوویەتی بەکوردی:

(١)

بەر لەمنو تۆ شەوو ڕۆژێ بوو
چەرخی جەفاکار ئەهاتو ئەچوو
بۆ سەر ئەم خاکە پێ بە ئەسپایی
دانێ، چاوەکەم! چاوی یارێ بوو

(٢)

ئەوەی لەدنیا لەتێ نانی بوو
کەلاوە کۆنی ئاشیانی بوو
پیاوی کەس نەبێ کەس پیاوی نەبێ
هەر ئەو ژیاوە، ئەو ژیانی بوو.

***

لێکدانەوەی وشەکان:

ئەستێرەناس : ئەستێرە شوناس، (فلکی).

پسپۆر : شارەزاو لێ هاتوو– متخصص.

چوارین : چوار خشتەکی, رباعیات.

چەرخ : فەلەك.

ئاشیان : خانوو، هێلانە (شوێنی ژیانو گوزەران).

گفتوگۆ:

١. خەییام بەچی بەناوبانگە؟

٢. لەچ سەدەیەکدا ژیاوە؟

٣. خەییام بیرو باوەڕی فەلسەفی خۆی لەکوێدا دەربڕیوە؟

٤. ناوی چەند شاعیرو نووسەرو کورد بڵێ کە چوارینەکانی خـەییامییان کردووە بە کوردی.

شیللی

ئەم سەر زەمینەی کە ئێمە تیادا دەژین‌و باوو باپیرانمانی تێدا ژیاوەو هاتووەو چووە، گەلێك لە پیاوانی گەورەو ناودارو زاناو قارەمانی پەروەردە کردووە، کە هەتاهەتایە ناویان وەکو ئەستێرەی گەشی بەرەبەیان لە ئاسمانی عیلمو زانست‌و هونەرو شیعرو ئەدەبیاتدا دەدرەوشێنەوە، ئەوەی شایانی باسە ئەوەیە کە ئەم جۆرە پیاوانە خۆشی‌و کامەرانی‌و پێشکەوتنی مرۆڤیان مەبەست بووەو بە چاوێکی یەکسان تەماشای هەموو گەل‌و میللەتێکیان کردووە.

شاعیری بەناوبانگ (شیللی) یەکێکە لەو پیاوانە کە هەتا هەتایە شیعرەکانی وەکو ئاوازو بانگی بولبولی بەرەبەیان لە باغچەی شیعرو ئەدەبیاتدا دەنگ دەداتەوە.

(شیللی) ناوی (پرسی بایش)ە، شاعیری هەرە بەناوبانگی ئینگلیزە، لە ساڵی ١٧٩٢دا لەدایك بووەو لەساڵی ١٨٢٢دا کۆچی دوایی کردووە، شیللی یەکێکە لە شاعیرە بەناوبانگەکانی (قوتابخانەی رۆمانسی) لە شیعردا، ئەم شاعیرە بەرزە لە (ئۆکسفۆرد) خوێندویەتی‌و گەیشتۆتە پلەیەکی بەرز لە زانیاری‌و شاعیریدا، لە ساڵی ١٨٢١دا چووە بۆ (ئیتاڵیا)، شیللی هەروەکو هەموو شاعیرو زانایان‌و ڕۆشن بیرانی دەوری خۆی هەستی بە ئێش‌و ئازاری مرۆڤ و مرۆڤایەتی کردووە، و لەهەمووان زیاتر داوای سەربەستی‌و ئازادیی مرۆڤی کردووە. شیللی خاوەن ئەندێشەیەکی فراوانی وەها بووە کە دەی وت (دەرمانی خراپی‌و نالەباری دونیا، ئازادی‌و خۆشەویستییە).

لەبەرهەمە بەناوبانگەکانی شیللی قەسیدەی (ئۆدۆنیس)ە کە بەهۆی کۆچی دوایی (کیتس)ی هاوڕێیەوە وتوویەتی، هەروەها (بەستەیەك بۆ شەماڵ)و (بۆمەل). جگە لەمانە نمایشنامەی (پڕۆمیپوس)ی ئازادی کە بریتییە لە (دراما)یەکی گۆرانی لەچوار پەردەدا.

ئەمە نموونەی چەند هۆنراوەیەکیەتی کە بەدەستکارییەوە کراوە بە کوردی:

بلبلەکان بە خەبەرن
بلبلەکان بە خەبەرن
لەسەر لقو پۆپی گوڵن
سەرخۆشو خانە بەدەرن
ئەوانەی ئارەزووی ژیان
شەوقو خۆشی لە دژ نەمان
یەکی خستوون بە خەبەرن
بێ هێزو تین بە خەبەرن
لەوێدا بلبلێکی جووان
ئاوازو بەستە بۆ ژیان
دەڵێ بە جۆش نەرمو نیان
ماندووی دەستی خۆشیو غەمان
کەوتە خوارێ سەرەو نوگوون
لاوە لاوە چرە بەرزەکە
باوەشی بۆ گرتۆتەوە
هەتا هەتایە بەرەو نەمان!

* * *

لێکدانەوەی وشەکان:

ڕۆمانسی : ڕۆمانتیکی، ڕۆمانتیسیزم.

ئەندێشە : خەیاڵ.

دەرمان : چارە، عیلاج.

نمایشنامە : مسرحیە، شانۆگەری.

گفتوگــۆ:

١. شیللی بەچی بەناوبانگە؟

٢. لەکوێ لەدایك بووەو لە چ ساڵێکدا؟

٣. شیللی چی دادەنا بۆ چارەی خراپیو ناڵەباریی دونیا؟

٤. لەشاعیرانی کورد کام شاعیر (شیللی)و چەند شاعیرێکی ئەوروپایی کاری تێ کردووە؟

چوونا سەر هەیڤێ

هەیڤ: ئەو هەیڤە کو پێشەنگا کاروانێ جواننناسان بوو، بەلکی کتە جوانیو جوانیەك بوو، بۆ هەمی هۆزانڤانانو ئەڤیندارانن د سەردەمێ بەرێ دا، بۆ هندێ دا ڕوویێ جوانێ دلبەرێن خو وەك هەڤی وێ بکەن!

هەیڤ هەر ئەڤە بوو، هەر ئەو بوو، کو د شەڤا چواردێ دا ب ڕووناهیا خۆ ڤێ دونیا مە ڕوون بکەت!.

بەلێ! هەر ئەڤەبوو و ئەو ژی بوو کو دگوتن ئێکە ژ وان هەسارا یێ کو ل دۆر ڕۆژێ دزڤرینو ڕووناهیا خۆ ژێ وەردگریت... ب گەلەك سەدەیاو ب گەلەك چەرخا ئەڤە بوو بیرو باوەڕێ مرۆڤی بەرانبەر هەیڤێ. لێ سەدێ بیستێ خەتیرەك بدەستێ گرتو دەست ب شانازیێ کر ژ هەمی سەدێن بوری دا، گوت: دناف من دا مرۆڤی هزرا فڕینێ ژ خوارێ بۆ سەرێ پەیدا کرو دگەل وی ئەم ڕێکەفتین!...

ئەڤەو ژوی لای ڤە بیرو باوەڕێ مرۆڤی بەرانبەری هەیڤێ ب سەدێ بیستێ دیت یا خو درێژ کریو پەردا دەمێ بوری هەمی دا لایەکی خۆ گەهاندە هەیڤی، ژ ئەردی خو هەلاڤێتو لسەر بانێ هەیڤێ خۆ گرت!.

بەلێ! مرۆڤی سەدێ بیستێ کارەساتەکا حێبەتێی پەیداکرو هەمی دونیا حێبەتی کر، چنکو گەهشتنە هەیڤێو دەنگی ئەردو هەیڤێ گەهاندنە ئێك!..

ئەرێ وەلاّ ئەڤە ڕاست بوو، چنکو ل سالا (۱۹۷۰)ێ ئێکەمین مرۆڤی ((ئارمسترونگ)) یێ ئەمریکی هەردوو پێت خو دانانە سەر بانێ هەیڤێو

نیشا هەیڤێ دا کو مرۆڤی لسەر ڕوویێ ئەردی دشێت پێ خۆ پاڤێتە هەر جهەکی‌و ژ ئاشوبێ بگەتە ڕاستیێ! !

ل سالا (١٩٧٠)یێ (ئارمسترونگ)ی ب هزاران هزار میلێن ڤێ ڤالایی یا دنافبەرا ئەردێ‌و هەیڤێ بڕین‌و گەهشتە هەیڤێ. ژ ئەنجامێ وێ چوونا وی بۆ هەمی مرۆڤا دیار بوو کو ئەو هەیڤا هەتا وی سەردەمی مرۆڤی ب جوانەکا ڕویت‌و د دانا وەسا نەبوو. بەلکی هەیڤ بوو کو پەیکەرەکێ هەرە مەزنی وەکی ئەردییە‌و ب ڕاست‌و دروستی ڕوون بوو کو ئەو ژی بارستایەکە وەکی ئەردێ‌و وەکی بارستایێن دی...

ژ ڤی ئەنجامی ئەو چەند خویا بوو کو زانست‌و پێزانینێن مرۆڤی گەهشتنە جهەکی کو ب وان پێزانینا بشێت بگەهتە گەلەك بارستایێن ئاسمانی‌و پەردا ئاشوبێ داقوتیت‌و خو پاڤێژیت‌و بچیتە دناف جیهانەکا ڕاستی‌و کە تواریدا. ژ ڤی ئەنجامی دیار بوو کو د سەدێ بیستێ دا بیرو باوەڕو پێزانینێن مرۆڤی گەهشتنە جهەکی کو نەبتنێ نە پەنێین قولاچ‌و کوژیێن ئەردی ئاشکەراکەت، بەلکی دەستێ خۆ درێژ بکەت‌و بچیت نەپەنێین ئەردی ئاشکەراکەت، بەلکی دەستێ خۆ درێژ بکەت‌و بچیت نەپەنێین ڤێ ڤالایا دنافبەرا ئەردو ئاسمانی ژی ئاشکەراکەت هەر ئەڤ حەزە بوو کو نەهێلا سەدێ بیستێ بسەرڤە بچیت‌و بلەز خۆ کرە دیاری بۆ هەیڤێ‌و پارچێن ڕوویێ هەیڤێ ژی ئینانە سەر ئەردی! .

چوونا سەر بانێ هەیڤێ ژ لایێ مرۆڤ ب ئەگەرێ هزرو بیرێن خۆشیا ژ دونیایەکێ بکەفتە دناف دونیایەکا دی‌و بەلکی زانستێ سەر ئەردی گەهاندە ئەسمانی‌و هەیڤ ژی ئاسمانێ ئینایە سەر ئەردی! ب ڤێ

چوونا سەر هەیڤێ نەخشێ هەمی رابـوریێ دیرۆکـی گوهـۆڕی‌و دونیایـەکا پێزانینێن دی بدەست خۆڤە ئینا بۆ هندێ دا بـچیتە جهـێن دی یـێن ڤـێ دونیایا رووبەر درێژ!

شروفە کرنا پەیڤان

هۆزانڤان	:	هۆنەر.
وەك هەڤی	:	لێکچوون.
دز ڤریت	:	دەسورێت.
خەتیرە	:	مەشخەڵ.
خوهەلاڤێت	:	بازی دا.
حێبەتێی	:	سەرسوڕمانی.
ئاشوب	:	ئەندێشە.
ڤالایی	:	بۆشایی.
خویا بوو	:	دەرکەوت، دیار بوو.
پێزانین	:	زانیاری.
داقوتیت	:	بتەکێنێت.
کەتواری	:	واقعی.
بێنێ	:	تەنیا.
نەپەنی	:	نهێنی.
قولاچو کوژی	:	کەلێن قوژبن.

پیشەسازی لەناو کوردەواریدا

پیشەسازی بەشێوەیەکی سەرەتایی و ساکار، بۆ هێنانە دی ئەو شتانەی کە پێویستی ئادەمیزاد بوون، لە کۆنەوە هەر بووە کشتوکاڵ و بەدرتیژ کردن لەلایەن ئادەمیزادی کۆنەوە بۆ ڕاوو شکار، چەشنە پیشازییەك بووە بۆکاتی خۆی.

ئەمە ڕاستە، کە شۆڕشی پیشەسازی لە ئەورووپا، بزووتنەوەیەکی تازە بوو و داهێنانی ئامێرو، هێزی بزوێنەر، لە بەرهەمەکانی، ئەم شۆڕشەن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پیشەسازیی نەتەوەیی هەر لەناواندا بووە. جا ئێمە لەم ماوەیەدا لە داهێنانی هێزی هەڵمو دۆزینەوەی هەندێك نەزەرییەی فیزیاو داهێنانی کیمیا، نادوێین، چونکە ئەمە پەیوەندی بە پیشەسازیی گشتییەوە هەیە، کە لەکاتی خۆیدا لە ئەورووپا کەوتە ناوانەوەو خەریکە هەموو جیهان دەگرێتەوە، مەبەستمان پیشەسازیی نەتەوایەتی کوردییە.

کورد هەر لەکۆنەوە، هەموو کەلو پەلێکی کە بە خواردەمەنی دروست کردنو کشتوکاڵ بەرهەم هێنان بەکاردەهێنرێت، خۆی دروستی کردووە، وەکو دیزەو گۆزەو مەنجەڵو قاپو کاسەو کەوچکو تەنوورو فەرشو بەڕەو ناوبرێشکو تیرۆکو گەلێك شتی تر. ئەمانە دەبێت زۆر کۆن بن، چونکە لە پێویستیەکانی ژیانن. جگە لەمە داسو گاسنو هەوجارو هەموو کەلو پەلێکی تری کە پێوەندیی بە کشتوکاڵەوە هەیە، وەستای کووڕە خۆی دروستی کردوون.

لەناو کوردەواریدا دەست کردی هونەریی ورد گەلێك پێشکەوتوو بووە، لەمانە بەرمالّی کوردیو جاجم ناوبانگیان دەرکردبوو، تا ئێستاش بازاڕیان هەر هەیە، لەتەك ئەمەدا وەستایانی دەست ڕەنگین، هونەر لەدروستکردنی شەترەنجو نەردو قوتووی جگەرەدا دەنوێنن.

هەندێك لەناوچەکانی تری کوردستان ناوبانگیان بەدروست کردنی هەمە جۆرە چەقۆو کێردو قەڵەمبڕ دەرکردووە، بەتایبەتی ئەو قەڵەمبڕە نایابانەی کە دەسکیان لە ئێسقانو قۆچی ئاژەڵ دروست کراوە. بەڵام ئەگەر بێینە سەر باسی خەنجەری کوردی، ئەمەیان نەك هەر لەڕووی پیشەسازییەوە وردو نایابو جوانە، بەڵکو لەڕووی ڕووخساریشەوە شێوەیەکی تایبەتی هەیە، واتە خەنجەری کوردی لەو خەنجەرانە ناکات کە لەناو میللەتانی تردا باون، چاکترین خەنجەری کوردی ئەوەیە کە دەبانی پێ دەڵێن میرو گەورەکانی کورد خەنجەری وایان هەیە کە زۆر بەنرخن، بەتایبەتی ئەوەی دەسکەکەی لە قۆچی سپی دروست دەکرێتو کالانی بەزێڕو زیوو یاقووتو مرواری دەنەخشێنرێت، خەنجەر یەکێکە لە دروشمە نەتەوەییەکانی کورد لەبەر ئەوەیە بەدیاری پێشکەش دەکرێت. پوولی پۆستەی حکومەتی کوردستانی خواروو لەناوچەی سولەیمانی بە سەرۆکایەتی شێخ مەحمود وێنەی خەنجەری کوردیی تێدا کێشرابوو، کورد (تیخ)یش بە خەنجەر دەڵێت، وە قسەی نەستەقی کوردیش دەڵێت:

((تیخ هاوڕێی پیاوە)).

چەخماخ سازی لەناوچە جیاوازەکانی کوردستان پێشکەوتوو بوو، بەتایبەتی وەستاکانی سولەیمانی لەدەورو بەری فەرمان ڕەوایی بابانەکاندا، لە سەدەی هەژدەهەم و نۆزدەهەم هەموو جۆرە شیرو تیرو تفەنگێکیان دروست دەکرد، بەڵام بەناوبانگترین و گەورەترین کارخانەی چەك ئەوەبوو کە لەڕەواندز لە دەوروبەری فەرمان ڕەوایی پاشای کۆرەدا دامەزرا، ئەم کارخانەیە تەنیا چەکی سووکی دروست نەدەکرد، بەڵکو چەکی قورسی وەکو (تۆپ)یشی دروست دەکرد، ئەو تۆپانەی تا ئێستاش لە مۆزەخانەکاندا پارێزراون نیشانەی پێشکەوتنی ئەم چەشنە پیشەسازییەن لە کوردستاندا. بۆ ئەم ئامانجە حەمە پاشای کۆرە وەستا ڕەجەبی کوردی ڕەواندزی بۆ فێربوونی ئەم پیشەسازییە نارد ئەورووپا، ماوەیەك لەوێ مایەوە ئینجا لەساڵی (١٨١٥) کارخانەی شیرو خەنجەرو تفەنگو لوولە تۆپو گوللە دارشتنو زەرەنگەریو دارتاشی دامەزراند. ئەوەی پێویستە لێرەدا بووترێت ئەوەیە کە سکەی پارەی زێڕو زیوو پاقژی میرنشینی سۆران کە بەناوی میری مەنسوور حەمە پاشای گەورەو بوو، هەر لەو کارخانەیدا لێ دەدرا.

لەهەموو شارەکانی کوردستان سابوون بۆ شارو دێ بەرهەمێکی ناوچەیی بوو و لە ماڵاندا دروست دەکرا، ئەو بنەماڵانەی کارخانەی سابوونیان لە ماڵەوە هەبوو بە سابوونچی ناسرابوون. لە سولەیمانی گەڕەکی سابونکەران هەیە. ئەم گەڕەکەچییە؟ هەر لەگەڵ ئاوەدانکردنەوەی شاری سولەیمانیدا، پاشاکانی بابان بایەخێکی زۆریان بە دروستکردنی سابوون دەدا، ئەوەبوو سابوونچییەکان هەموویان

لەگەڕەکێك کۆبوونەوەو ناوی گەڕەکەکەیان نا (سابونکەران) ئەم ناوە تا ئێستا ماوەتەوە.

وە نەبێت بەرهەمی سابوون لەم ماڵانە هەر بەشی شاری سولەیمانیو ناوچەی سولەیمانی کرد بێت، بەڵکو بۆ گەلێك شوێنی کوردستانو دەرەوەی کوردستانیش دەچوو. بازرگانەکان بەرهەمی ئەم ماڵانەیان دەکڕیو لە خانەکاندا کۆیان دەکردەوە، ئینجا بە کاروان دەنێررا بۆ بەغداو موسڵو حەلەبو دیاربەکرو تەورێز. هەر ئەو کاروانانە لەو سەر گەڕانەوەدا کووتاڵی بازرگانیو عەترو شەکرو چایان بار دەکردو دەهاتنەوە.

مووتاوی یان (موتابچێتی) یەکێکە لە پیشە بەناوبانگەکانی کوردستان، لەزۆر کۆنەوە لەشاری سولەیمانیو کۆیەو کەرکووکو سولەیمانیو هەمەدانو سنە ئەم پیشەسازییە باو بووە. بەرهەمی موتابچێتی بریتییە لە خەراری شاش بۆ تووتنو خەراری سفت بۆ دەغڵو دان.

گەورەترین کارگەی ئەم پیشەسازییە لە سولەیمانی بووە، کە هەموو کات پازدە تا بیست کرێکار کاری تێدا کردووە، ژنانیش لە ماڵاندا بەتەشی مووییان بۆ ئەم کارگانە دەڕست.

لەسەردەمی ئێستادا نە کوردو نەتەوەکانی تر ئاتاجی ئەوە نین سابوون لەسەر شێوەی کۆن دروست بکەن، بەڵام لە چەرخی ئەلیکترۆنو ئۆتۆمو چوونە سەر مانگو ئەستێرەکان، دەبێت

پیشەسازیی کۆنی نەتەوایەتی وەکو مافوورو قەڵەمبڕو جاجمو ڕانک و چۆغەو کلاّش و کەوچکی دار دروست کردن هەر بمێنێتەوە.

لێکدانەوەی وشەکان:

پیشەسازی : سەنعەت کاری.

ناوبڕێشك : داڕێکی نووك تیژە، نیو مەتر زیاترە بۆ وەرگێڕانی نان لەسەر سێل (ساج) بەکاردێت.

کەلو پەل : پەرتویلك.

بەرمالّ : سوجادك.

قەڵەمبڕ : چەقۆی بچووك.

ڕوخسار : مەظهر.

چەخماخ ساز : تفەنگساز.

فەرمان ڕەوایی : حوکم.

موزەخانە : مەتحەف.

پاقر : جۆرە مەعدەنێکە، جۆرە کانزاییێکە.

سفت : عەکسی شاش، واتە ورد چنرابێت.

ئاتاج : پێتقی (موحتاج)

گفتوگـۆ:

١. چی تر له پیشەسازییەکانی ناو کوردەواری دەزانیت بۆمانی باس بکە؟

٢. جیاوازی چییە لەنێوان پیشەسازیی گشتیو پیشەسازیی خۆمالّیدا؟

٣. ئامرازی جووت کردن لە گەلێك ئامراز پێك هاتووە، ئایا دەتوانیت ناوەکانیان بلّێیت؟

٤. چی لەبارەی وەستا ڕەجەبی ڕەواندزییەوە دەزانیت؟

لە دەرسی داهاتوودا نووسینێکمان بە دوو لاپەڕەیەك لەو بارەیەوە بۆ بنووسە.

٥. دوو دێڕ شیعر بلّێ کە وشەی (خەنجەر)ی تێدا بێت.

٦. بەراووردی سابوون دروست کردن بکە لە ئێستاو کۆندا.

میکرۆبێن دۆست

دیارە هەر ژ دەسپێکی دێ حێبەتی بی ژ ڤێ ئاخفتنێو دێ بێژی مەهەر میکرۆب ب دوژمن گولێ بوویە. ئەڤ میکرۆبێن دۆست چنەو ژ کیڤە پەیدا بووینە. ڕاستە ناڤێ میکرۆبی ب خرابی چوویەو هەر دگەل ناڤ ئینانا وی ئێکسەر نەخۆشی دهێنە بیرامە. بەلێ هەر چەندە جۆرەکێ میکرۆبا دخرابنو دبنە ئەگەرێ نەخۆشێن کوژەکو ترسناک. بەلێ جۆرەکێ دی یێ میکرۆبا نەخۆشی لاوازو بێچارە دکەن. ئەم دەمێ ناڤێ میکرۆبا دئینین دەمل دەست کۆلێرە، ئێشا زراڤ ، تایا گران، یان نەخۆشیێن دی ژ ڤی بابەتی دهێنە بیرامە. ئێدی ئەو ناهێتە بیرامە کو میکرۆب یێ هەی هاریکاریا گڤێرینێ دەکەت. یان میکرۆب یێ هەی بارستێ خوازێ دهەلوەرینن، هەکە ئەڤ میکرۆبە نەبانە، نە ئەو خواردن دهەلوەریانو کەسەك ژی نەدشیا بخۆت ئەڤ میکرۆبێن ژ ڤی بابەتی ب ڕەنگێ بەکتریاو پەمبلوكو هێڤێنی دایە. هەروەسا هندەك میکرۆبێن دی بێت هەین هێشتا بو زانا دیار نەبوویە کا چنەو چ نینن.

ئەرێ ل ڕێزا گیانداران یان بێ گیانانە یان نیڤ یان نیڤ ب نیڤ؟ ئەڤێ چەندێ ژی دبێژنێ (ڤایرۆس)، کو دبنە ئەگەرێ هندێ ڕووەكو زیندەوەرو مرۆڤی تووشی گەلەك نەخۆشیا بکەن. ڕووەك تووشی نێزیکی سێ سەد، زیندەوەر تووشی نێزیکی شێست، مرۆڤ ژی تووشی پتر ژ شێست نەخۆشیا دبیت، ژوان نەخۆشیێن مرۆڤی پێ تووش دبیت خۆریكو سوورکو پەرسیڤو فالیخا زارۆکانە. مرۆڤی گەلەك ل ڤان

میکرۆبا ڤەکولییە، بۆ هندێ دابگەهتە ڕەـ وریشالێن وی‌و بشێت ژناڤ ببەت‌و نەهێلیت ببنە جهێ نەخۆشیێ‌و دەردەسەریێ.

زانست دڤێ مەیدانێدا سەرکەفت‌و سەروان ڕەنگێن میکرۆبا زاڵبوو ئەوێن دبنە جهێ نەخۆشیێ کارەك کر کو مرۆڤ ژێ نەترسیت‌و ڤەنە جنقیت‌و هەر دگەل سەرهەلدان‌و پەیدابوونا وان دا دەمل دەست ژ ناڤ ببەت‌و نەهێلن بەلاڤە بن. گەلەك پسپۆر د ڤێ بیاڤێ دا پەیدابوون، نەك هەر ئەو بتنێ بەلکی زانستێ بەکتریاو پەمبلوك‌و ڤایرۆس‌و ئەڤ بابەتە ژی پەیدابوون. بۆ نوکە ژی ب پشت ڕاستی ڤە دێ شێین بێژین کو زەمانی دەردگرتن‌و پەژیك‌و قڕبوونێ نەمایەو ئەو ژی نەمایە کو د دەمەکێ کێمدا ملیونەها کەس قڕ ببن‌و چ ژێ نەمینیت‌و ژناڤ بچن. نوکە مرۆڤ ب دەرزی دانانێ خۆ ژ ڤان بەلا ڕزگار دکەت. ئێدی بۆ سالەکێ بیت یان بۆ چەند سالان یان ب درێژیا ژیانێ ئەو ڕەنگێن نەخۆشیا نێزیك نابن.

نوکە بلا بێینە سەر دەسپێکا سوحبەتا خۆ و بزانین ئەرێ میکرۆبێ دۆست هەیە؟ یان ب ڕەنگەکێ ڕوونتر بێژین ئەرێ ڕاستە کو ژیان بێی میکرۆب پێك ناهێت‌و ناچتە سەری؟ یان ئەو رۆلێ مەزن چییە یێ کو ئەڤ میکرۆبە د خواردن‌و ڤەخوارنێدا و چاندن‌و پیشەسازیێدا دگێڕن‌و دبنە جهێ ژیانێ؟!.

ب ڕاستی‌و دجهێ خۆدا بوو کو زانایەك ژ ئەنجامێ ڤە کولینەکا دوورو درێژو زانستیانە ل ئەمریکا، ئەو چەند دیار کریە کۆمیکرۆبێ زیاندار بەرامبەر میکرۆبێ بێ زیان ژ سێ هزارا ئێکە. بەلێ زەلامەکێ خراب بەرامبەر زەلامەکێ باش لە جیهانێ ژ یازدە هزار ئێکە هەمی زیندەوەر

دمرن، هوین باش سەحا هەر ڕووەکەکی یا زیندەوەرەکی یان مرۆڤەکی بکەن، دێ بینن ژیانا وان ژ شانەکێ دەست پێ د کەتو پێشڤە دچیت، هەر زیندەوەرەك چەند دەمژمێرەکا یان چەند ڕۆژەکایان چەند حەفتیەکا یان چەند ساڵەکا دژیت. هندەك زیندەوەر ژی بێت هەین وەکی کویسەلەی ژیێ وی خو ل دووسەد ساڵان ددەت. هەر وەسا هندەك دار ژی بێت هەین وەك دارا (سکۆیا) چەند هەزار ساڵا دژیت. هەر زیندەوەرەك دەمی دمریت ب ملیونان بەکتریا هێرشێ دبەنە سەرو لەشێن وان پرت پرت کەنو کەونە خواردن بۆ وان زیندەرێن ساڤا ئەوێن ژ نوی وەرارێ دکەنو پێ دگەهن. هەکە ئەڤ میکرۆبە نەبانە. ل وێ ڕۆژا ژیان لسەر ئەردی پەیدا بووی‌و هەتا نوکە لەشێن مرێدا د جهدا مینن. ئەڤجا دەشتو چیاو ئەرد هەمی دا پڕبن ڕێ بۆ ڕێوباری نەدبوو. ئەڤە ژ لایەکی، ژ لایەکێ دیڤە ب هزاران رەنگێن زیندەوەرو ڕووەکا وەرار نەدکرو مەزن نەدبوون، نە بەڵکی ژیانا وان دا کەفتە د زڤرۆك‌و گەڕیانێ داو دا ڕاوەستییێت، چنکو ب ڕاستی ئەو میکرۆب ڕۆڵەکێ ئێجکار دگێرن بۆ هندێ کەرەستێ ئالۆز وەك پرۆتین‌و رویەن‌و کاربۆهیدرات بکەنە کەرەستەکێ سڤك‌و وەلێ بکەن کو شتلا ساڤا بشێت وان بمێژیت‌و وەرارێ پێ بکەت. هەر ژبەر ڤێ ژی دێ شێین بێژین ئەڤ میکرۆبە ئاخێ قەلەو دکەتو هەردەم دێ تێڤلەکێ نوێ دەنێ بۆ هندێ دا ئەو زیندەوەرێن ژ نوێ سەری هلدەن پێ بژین. بەلێ ئەڤ میکرۆبە جارەکێ بتنێ‌و میکرۆبەك بتنێ، زیندەوەرو ڕووەکا نا حەلوەرینن. بەلکی ب چەند جاراو هەر جار ژی کۆمەکا میکرۆبا ئەڤی کاری بجهـ دئینن، ئانکو

دێ کەنە خوێ یا سادە یا کانزای وەک ئازۆتو کبریتاتو فۆسفاتو نشاو ئاقێ. پاش دووەم ئوکسیدێ کاربوون دێ بلند بیت. ڕووەک دێ لسەر دووەم ئۆکسیدێ کاربوونو ئاقێو لبەر تیرۆژکا هەتاقێ جارەکا دی کەرەستێ ئالۆزو ڕەق دروست دکەتو ئێدی ب ڤی ڕەنگی ژیان دێ گەرییت. ئەڤژی هەر وەکی دەستورەکێ ژیانێ وەسایەو ڕێژا دووەم ئوکسیدێ کاربوون دێ ب نەگۆڕی مینیتو دبنە نێزیکی ٠,٣ % د هەوایێ ئاساییدا. هەر وەسا پرۆتین ژی ب ئەگەرێ کۆمەکا میکرۆبێن تایبەت دێ هەلوەرییت، هەر دێ هەلوەرییت، هەتا دبیتە ئازۆت، ئەڤ ئازۆتە ژی، لنک ڕووەکی گەلەک خۆش دبیتو دێ مێژیتو پێ ژیت. بەلێ هەکە برۆتین هەر وەکی خۆ ب پروتین ما، ڕووەک مفای ژێ نابینیت، نەبتنێ هەر ئەو بەلکی ڕووەکا ژی دێ ژنافبەت. هەکە وەسابیت، ئەڤ میکرۆبە بێ گومان دۆستنو خزمەتەکا مەزن بۆ مرۆڤی کەنو دێ مفایەکێ مەزن ژێ گەهینن، ئەڤ میکرۆبێن دۆست بێدەنگو هێدی خزمەتەکا مەزن بۆمە دەکەن. زانایان بخۆ ژی ئەڤە نەدزانیو ل ڤێ دوماهیێو پشتی ژیان ب سەدان هزار سالان بەردەوام بووی، پاش ئەڤ راستیە بۆ وان خویا بوو.

هندەک جۆرێن بەکتریا ییت هەین د قەلەوکرنا زەڤێدا دەورەکێ مەزن دگێرن هێڤێنو بناڤو دەنگترین میکرۆبە کو د خواردنو ڤەخوارنا مە دا بکار دئینین، ئەرێ ئەو نانێ د خوین ب هەڤیر ترش ناهێتە دروست کرن؟!.

دیسان هندەك خواردن ییّت هەین، هەکە هێڤێن نەبایە دروست نەدبوون. هەر وەسا مەی ژی ب هێڤێنی دهێتە دروست کرن، پەنیرو ماست ژی یان بۆ مەیاندنێ یان بۆ تام خۆشکرنێ هێڤێن دڤێت، هەروەسا سهك ژی پێدڤی ب هندەك مێکرۆب هەیە و ب وان میکرۆبا ترشوکا سهکێ دروست دبیت.

بۆ بابەتێ جلکا دیارە وێ دزانین کو کەتان ئەڤ ڕەنگێن تشتا ب ئەگەرێ کارتێکرنا میکرۆبێ تایبەت دهینە چێکرن، چنکو ئەو میکرۆب تایبەتییەو هندەك ژ وان کەرەستا د هەلینیت ئەوێن ڕها ب ڕووەکی دنویساند. ئەڤ میکرۆبێن دۆست هەر ب ڤان خزمەتا نەڕاوەستان، بەلکی گەلەك پیشەسازێن دی ییّت هەینو ب ئەگەرێ ئەڤانە د هێنە بجهـ ئینان، بۆ نموونە بەخراپتر یا وان ترشوکا ئەوێن بۆ ڕەنگ کرنێ بکاردهێن، هەر وەسا گەرماردانا پیستیو بۆیاغکرنو ڕیشالێن دەستکردو گولاڤ و مەرەکەبو لاستیکێ دەستکردو گلیسرینو گەلەك ڕەنگێن دی. میکرۆبێن دۆست ل ڤان هەمی پیشەسازیاندا بۆ هندێ کو تێکەلێ بوونەکا کیمیاوی بساناهی دکەن. خزمەتەکا مەزن دگەهینە مرۆڤ . بەری دوماهیێ ب سوحبەتا خوبینین، بە فەردزانین کو پیچەکێ بەحسێ وان میکرۆبێن دۆست ژی بکەین ئەوێن گەلەك نەخۆشیو دەرد ساغ کرین وەك پەنسەلین، سترۆپتۆمیسینو کلۆرومیسینو ئۆرۆمایسین. ئەڤە ژ هندەك بەکتریاو هندەکێن دی ژ پەمبلوکی د هێنە ڤەگرتن، نوکە ئەڤە ب ڕەنگەکێ ئێجگار بەرفرەھ بۆ تیمارکرنێ دهێنە بکارئینان، مرۆڤایەتی لژێر سیبەرا ئەڤان ژ دەست گەلەك نەخۆشیان ڕزگاربوویە. ل ڤێ

دوماهیێ زانست شیا ب ڕەنگەکێ بەرفرەهـ ئەڤان درمانا چیکەتو ب وی ڕەنگی کو هەمی کەس ل هەر قولاچو کوژیەکێ جیهانێ دابن، بساناهی بدەست بکەڤیتو ل بازاری وەك ئەسپیرین دهێنە فرۆشتن. قوتابییێن خۆشتڤی. دیارە نوکە هوین تێگەهشتن کو ئەڤ میکرۆبە دۆستو ئەم لسەر هەقیێ بووین، کو مەهۆسا ناڤ لێ نای، ژیانو ژیار ب ئەگەرێ ئەڤانەیە، ڕاستە ئەو زیندەوەرەکێ بچویکن، بەلێ خزمەتاوان گەلەك مەزنە.

شرۆڤەکرنا پەیڤان (لێکدانەوەی وشەکان)

حێبەتی : سەرسوڕمان.

دەمل دەست : دەمو دەست.

گڤێرینێ : هەرس کردن.

د هەلوەرینن : خاو دەکات.

پەمبلوك : کەڕوو.

هێڤێن : هەوێن، هێوێن.

خوریك : ئاولە، خوروکە.

سوورك : سورێژە، سۆرکە.

پەرسیڤ : پەسیوو.

رەهەوریشالێ : بنجو بناوان، رەگو ریشە.

ڤەنە جنقیت : نەسلەمێتەوە.

ئێشا زراڤ : سیل.

پشت ڕاستی : دڵنیابوون.

پەژیك : پەتا.

دەرزی دانان : كوتان.

زیاندار : زیان بەخش.

زەلام : پیاو.

دەمژمێر : سەعات.

كویسەلە : كیسەڵ.

ساڤا : كۆرپە، ساوا.

چەریت : دەلەوەرێت.

تیرۆژك : تیشكی خۆر.

مفا : سوود.

بتنێ : بە تەنیا

خویا بوو : دەركەوت.

هەژیر ترش : هەوێن، هەویری ترش.

مەیاندن : مەیین.

دحەلینیت : دەتوێنێتەوە.

نویسا : دەنوساند.

بەهراپتر : زۆربە.

گەماردان : پێستە خۆشك كردن.

قولاچو كوژی : كەلو قوژبن.

سهل : سركە.

شاعیرو نەتەوە

ئەو گولاڵە سوورەی لە بەهاراندا بەسەر پێ دەشتو هەردەو هەڵەتو دۆڵو دەرەو قەدپاڵەکاندا ناز دەکات، ئەوەندەی پێ ناچێت دەژاکێتو سیس دەبێتو دەبێتە پووشو پەڵاش، بەلام لە شیعری شاعیرەکاندا هەر گولاڵەیەو هەر نازی خۆی دەکاتو هەر دەشنێتەوە، ئەو ساتەی شیعرەکە دەخوێنیتەوە گولاڵەکە کوتومت وەکو خۆی دێتە بەرچاووتو وا دەزانیت هەڕەتی بەهارەو سەرنج لە خەرمەنی گولاڵە دەدەیت.

زەردەخەنەی سەر لێوی منداڵ تا بڵێیت دڵگیرەو مایەی موچڕکی خۆش خۆشە بە لەشدا بەڵام هەر تەنیا هەنیسکێکی بەسە بۆ ئەوەی وەك لافاو بێتو لەگەڵ خۆیدا ڕاپێچی بکات، کەچی ئەو زەردەخەنەی سەر لێوی منداڵە لە شیعری شاعیرەکاندا هەمیشە نەمرەو لەبەر چاوە.

شاعیر ئەم هەستە ناسکو ئاوارەی خۆی بەزمانی نەتەوەیی دەڕژێنێتە سەر کاغەز، هەر ئەوەندەشی بەسە کە دەڕژێتە سەر کاغەز ئیتر کوژاندنەوەی نییەو تا دنیا دنیایە هەر دەمێنێت. تەنانەت ئەو شیعرانەش کە ئاوازی مرۆڤایەتیو خێر خواهی قوڵ دەکەن، ئەو شیعرانەش کە ئاوازی ئاشتیو ئاسایش دەدەن بە گوێی خەڵکدا، گشتی هەر بەزمانی نەتەوەیی دەبێژرێن، بۆیە لەم ڕووەوە دەتوانین بڵێین کە شاعیری چاکو باش دەتوانێت بە شیعرەکانی خزمەتی گەورەی نەتەوە بکات، چونکە (ئەدەبی بە پیتو بەلەزەت زمان لای کەسانی میللەت خۆشەویست دەکاتو ڕۆژبەڕۆژ هۆگری دەبنو شانازیی پێوە دەکەن، من زۆرجار گوێم لێ بووە کە یەکێك گوێی لە شیعرێکی باشی گۆران، یا

پیرەمێرد، یان هەردی، یان هێمن موکریانی بووە، بە قوربانی ئەو زمانەش بووە کە ئەو شیعرەی پێ وتراوە، دیارە ئەم بە قوربان بوونو شانازیی ئۆتۆماتیکی دەبێتە بە قوربانو بوونو شانازی بە میللەتەکەوە، کە ئەمەش یەکێکە لەو هۆیانەی کە دەوترێت شاعیرو ئەدیب لە ڕێگەی خزمەتی زمانەوە، خزمەتی گەورەی نەتەوە دەکەن)[1].

شیعری نەتەوەیی کوردیش دەوری باڵای خۆی لە مێژووی نەتەوەیی کورددا دیوە، لەگەڵ ئازارو ئاواتی میللەتەکەدا بووە، خەڵکەکەی وریا کردۆتەوە، دەستی خستۆتە سەر برینەکانی میللەتو هانی هوشیار بوونەوەو ڕاپەڕینی داون. ئاگاداری کردوون کە کڕنووش نەبەن، کە مل نەدەن بۆ سەرشۆڕیو ژێر دەستی کە ئازادیخوازبنو ڕزگاری پەرست.

ڕەسەنی شاعیری نەتەوەیی لەوەدایەکە گیانێکی هونەرمەندانەی هەیە، لەگەڵ خۆیو لەگەڵ خەڵکدا ڕاستگۆیە، خۆشیی کەمەو خەمی زۆر، زۆر کات پەستەو زۆر کەمیش دڵخۆش، ئەم ڕەسەنیو ڕاستگۆییەی شاعیر بووە بە مایەی برسێتیو حەپسو تێهەڵدانو دەربەدەریو شاعیری ڕەسەنی نەتەوەیش هەر دەبێت وابێت، لە مەیدانی سیاسەتدا ڕۆلەیەکی بە جەرگو خەبات کەرو شاعیرێکی ڕاستگۆ بێت. دوو تووێی شیعرەکانی پڕ بێت لە ئازارو ئەشکەنجەی گەلو شۆڕشی گەلو مژدەی دوا ڕۆژو بڕوای بەهێز بەنەتەوە خۆشەویستەکەی خۆی.

(لەسەر شێوەی (الشاعر والامة)ی لەناو پەرتووکی خوێندنەوەی عەرەبی پۆلی پێنجەمی ئامادەیی داڕێژراوە)

---

(١) چەند سەرنجێك لە پیرەمێردی شاعیر، نووسینی فەرەیدوون عەلی ئەمین.

گالیلۆ

٣٠٩ ساڵ لەمەوپێش، واتە لەساڵی ١٦٣٣دا، دادگای تەفتیش لە شاری ڕۆما لە ئیتالیا حوکمی دا بەسەر گالیلۆدا، چونکە باری سەرنجو تیوورەکەی (کۆپەرنیکۆس)ی پەسەند کردبوو کە وتبووی، گۆی زەوی بە دەوری تەوەرەی خۆیدا دەسووڕێتەوە.

ئەمڕۆ ئەگەر بە منداڵێکی قوتابیی قوتابخانەی سەرەتایی بڵێن: (گۆی زەوی لەجێی خۆی وەستاوەو ناجووڵێت، خۆر بە دەوریدا سووڕ دەخوات) گاڵتەو قەشمەریمان پێ دەکات، چونکە ئەمڕۆ لای هەموو کەس ئاشکرا بووە کە گۆی زەوی بە دەوری خۆیو بەدەوری خۆردا دەسووڕێتەوە. بەڵام پێشینیانو زانایانی ئەو سەردەمە وایان دەزانی کە زەوی لەجێی خۆیدا وەستاوە. ڕۆژو مانگو ئەستێرەکان بە دەوریدا دەسوڕێنەوە.

لەسەد ساڵەی پانزەهەمی میلادیدا، زانای بەناوبانگ (کۆپەرنیکۆس) دەستی کرد بە تێگەیاندنو بڵاوکردنەوە لەناو خەڵکدا: کە زۆر بە هەڵە چوون، کە دەڵێن. گۆی زەوی لەجێی خۆی وەستاوە. بە پێچەوانەی تێگەیشتی خەڵکی ئەو زەمانەوە سەلماندی کە زەویو مانگو هەندێك لە ئەستێرەکان بە دەوری خۆردا دەسوڕێنەوە، ئەم بۆچوونو تیوورەی کۆپەرنیکۆس لەناو خەڵکدا دەنگی دایەوەو بڵاوبووەوە.

ئەگەر کۆپەرنیکۆس تا زەمانی گالیلۆ بژیایە، بێ گومان موحاکەمەی ئەو دەکەوتە پێش موحاکەمەی گالیلۆوە.

گالیلۆ لەسالّی ١٥٦٤دا لەشاری (پیزا) لە ئیتالیا هاتۆتە دنیاوە. لە زانستی ڕیازییاتو فەلەکو فیزیکدا زۆر پێشکەوتبوو، هەموو جیهان قەرزاری توانای ئەم زانا خۆشەویستەیە کە (تەرمۆ مەتر)و (تەلیسکۆب)ی دۆزییەوە، ئەم دوو شتە بەری تێکۆشانی ئەم زانا گەورەیەیە کە لەهەموو تێکۆشانو تاقیکردنەوەیدا لەسەر ڕەوشتی کۆپەرنیکۆس دەڕۆیشتو بەناو خەلّکدا بلّاوی دەکردەوە. ئەم کردەوەیەی گالیلۆ لەناو پیاوانی ئایینو زانایانی ئەو سەردەمەدا وەك بۆمبایەك تەقیو لێی کەوتنە تەقو پیاوانی ئایین لە ڕۆما بەگژیدا چوون، بڕیاریاندا کە گالیلۆ کافرو زەندیقو بێ ئیمانە. بەم جۆرە (پاپا)یان لێ هاندا کە فەرمانی دا دەبێت گالیلۆ لەم بیرو باوەڕە هیچو پووچو پڕو پووچەی خۆی وازبهێنێتو نابێت لە زانستگاکانی ئیتالّیادا دەرس بلّێتەوە. گالیلۆ ناچار بوو واز لە تێکۆشانی ئاشکراو بلّاوکردنەوەی بیرو باوەڕی خۆی بهێنێت، چونکە ڕقەبەریی پاپاو میرنشینەکانی ئیتالیای پێ نەدەکرا. جارێکی تر لە سالّی ١٦٣٢دا بیرو باوەڕو تیوورییی خۆی ئاشکرا کردو، وتی ناتوانم بەرامبەر ڕاستییەك بێ دەنگ ببم کە زۆربەی خەلّکی بە هەلّە بۆی چوونو تێی گەیشتوون، پەرتووکێکی لە چاپداو بلّاوی کردەوە، لەوەدا تیوورەکەی کۆپەرنیکۆسی پەسند کرد.

دوژمنەکانی کە زانیان پەرتووکەکەی دەستاو دەست بلّاوبۆتەوە، دەستو برد کەوتنە جوولّەو کارێکی وایان کرد نووسەرەکەی حەوالّەی (دادگای تەفتیش)، واتە (دادگای جەزای پاپا) بکرێت. چونکە ئەم کردەوەیان بە کفرداید قەلّەم. لەو زەمانەدا حوکمی کەنیسەو پاپا

بەسەر هەموو خەڵکداو تەنانەت بەسەر قەرالّو میرەکانی ئەوروپاشدا زاڵ بوو، گشت جیهانی کریستیان گەردن کەچی پاپا بوون. بەم جۆرە ئەم زانا پیرە خۆشەویستە لەتەمەنی ٧٥ ساڵیدا بۆ دادگای تەفتیش راپێچ کرا، موحاکەمەکەی ٢٠ ڕۆژی خایاند، دۆستەکانی گالیلۆ وایان چاوەڕوان دەکرد کە گالیلۆ بەرگریی تیوورەکەی خۆی بکاتو بیسەلمێنی کە ڕاستە، بەڵام وای نەکرد چونکە دەیزانی کە بەرگریو قسەکردن بەرامبەر بەو بێ مێشکانەی کە رازی نەبوون مەسەلەکە حەواڵەی دادگای جەزای مەدەنی بکرێت بێ سوودە، چونکە ئەو بێ مێشکانە دەیانزانی ئەگەر حەواڵەی ئەوێ بکرێت، گالیلۆ دەتوانێت تیورەکەی خۆی بە ئەندامانی دادگا بسەلمێنێ. هەر بەوەشەوە نەوەستان بەڵکو زۆریان لێ کرد کە بەرامبەر خەڵك ئاشکرای بکات کە بیرو باوەڕو تیوورەکەی چەوتەو لەگەڵ نەریتی کەنیسەدا ڕێك ناکەوێتو ناگونجێت، چونکە کتێبە پیرۆزەکانی (ئینجیل) کەمو زۆر باسی ئەوە ناکەن کە زەوی بە دەوری تەوەری خۆیدا یان بە دەوی خۆردا بسووڕێتەوە، دەیان ووت: ئەم تیوورە نارێکیو چەوتییەك بە یاسای زانستی فەلەك دەداتو یاسای دنیاش شلۆق دەکات.

گالیلۆ تەنگەتاو کرا کە تیورەکەی خۆی بەئاشکرا بە درۆ بخاتەوە، ئینجا گالیلۆ لەسەر چۆك راگیرا بوو کە نامەی بەدرۆخستنەوەی تیوورەکەی خۆی درایە دەست بۆ ئیمزا کردن، دەمو دەست ڕاپەڕیو هەستایە سەر پێو بە هەموو هێزی خۆی پێیدا بە زەویداو قیژاندی: ((لەگەڵ ئەمەشدا هەر لە سووڕانەوەدایە)). مەبەستی گالیلۆ ئەمە بوو

که تێیان بگەیەنێت هەر چەندە ئینکار نامەی تیورەکەی بەزۆر پێ ئیمزا دەکەن، بەڵام گۆی زەوی لە سووڕاندنەوەی خۆی نەکەوتووەو ناکەوێت.

دادگای تەفتیش بڵاوی کردەوە کە گالیلۆ لە دادگادا دانی بە تیوورە چەوتەکەی خۆیدا نا لەبەر ئەوە بڕیار درا کە لە خانووەکەی خۆیدا لە (ئەرستری) دەست بەسەر بێت، بەمەرجێك لەمەولا بیرو باوەڕو تیورەکەی خۆی بەهیچ کەس نەڵێتو تیورەکەی کۆپەرنیکۆسی بەسەر زماندا نەیەت. ئینجا دادگای تەفتیش بەهۆی جاسووسو پۆلیسو قەشەکانەوە چاودێریو سەرپەرشتیی گالیلۆی دەکرد.

ئەم پیاوە خۆشەویستە، زۆر بە کەساسیو هەژاری دوا ڕۆژی ژیانی خۆی ڕابوارد. لەسالّی ١٦٣٤دا کچە خۆشەویستەکەی مرد، جەرگی بڕا، هەستو هۆشی نەما، لەسالّی ١٦٣٦دا نەخۆش کەوتو هەردوو چاوی کوێر بوو، لەسالّی ١٦٤٢دا لەو خانووەدا کە دەست بەسەر بوو، مرد، ئەمە سالّی سێ سەدەمینی مردنی گالیلۆیە، ناوی گالیلۆ وەك بڵێسەی یادگارێك لەناو کۆڕی زانستو کۆمەڵێ زانایاندا هەرگیز ناکوژێتەوە.

مەسەلەکەی گالیلۆ لەو مەسەلانەیە کە زۆرداریو نادانیی زۆر بە زەقی تیادا دیارە. لەو جۆرە هەڵانەی دادگایە کە زۆر جار دادگاکان پێیان تیادا هەڵدەخلیسکێت، یان لەو جۆرە ڕووداوانەیە کە زۆرجار دادپەروەری دەکەوێتە ژێر پێ لەقەی غەرەزی شەخسییەوە.

زۆرجار ڕێ دەکەوێت کە دادپەروەری لەژێر پەردەی تەماعو ناپاکیدا دەشاردرێتەوە، چرای ڕاستیو سەربەستیو ئازادی لەژێر هێزی پارەشی ناهەقیدا دەکوژێتەوە!.

لـــەگۆڤاری گەلاوێـــژی ژمـــارە ٩–١٠ ســـاڵی ٣ی ١٩٤٢وە بـــە دەستکارییەکی کەمەوە وەرگیراوە.

لێکدانەوەی وشەکان:

لێی کەوتنە تەقە : گازاندەیان ژێ کر.

دەستو برد : بزاڤ .

نەریت : عادەت.

یاسا : قانون.

هەڵە : غەڵەت.

پێ لەقە : پەحین.

گفتوگـۆ:

١. کۆپـەرنیکۆس‌و گـالیلۆ کـێ بـوون‌و دەربـارەی تیورەکـەیان چـی دەزانێت؟

٢. ئایا ئەو مەحکەمەیەی کە بـۆ گـالیلۆ دانـراو نـاوی دادگـای تـەفتیش بوو، لەلای تۆ خۆی‌و حوکمەکەی ڕەوا بوو؟ بۆچی؟

٣. ئایا دەتوانیـت نـای چـەند کەسـانێك یـا ڕووداوێـك کـەوا بـەم جـۆرە حوکمی ناهەق بەسەریاندا درا بێت باس بکەیت؟

لەناوبردنی نەخوێندەواری هەنگاوێکی بوێرانە بۆ بنیاتنانی مرۆڤی نـــــوێ

بەرهەمی زۆرو بەشکردنی بە هەقیانەت

وا دەگێڕنەوە کە (بەرناردشۆ)ی نووسەری بەناوبانگی ئینگلیز، جارێک لە ئاهەنگێکدا چاوی بە یەکێك لەسەرمایەدارە گەورەکانی بەریتانیا دەکەوێت، بەڕێکەوت کابرای سەرمایەدار قەڵەوو چوارشانەو ورگ زل دەبێت، وەك دەزانین بەرنارد شۆش زەردو لاواز باریکەلەو سەر ڕووتاوە بووە.

کابرای سەرمایەدار بە (شۆ)ی نووسەر دەڵێت:

- ئەوی تۆ ببێنێت وا دەزانێت، کە لە دوورگەی بەریتانیادا برسێتیو قاتیو نەبوونییە، نە نان دەست دەکەوێتو نەخواردن. بەرنادشۆی حازر بەدەست کتوپڕ دێتە وەڵامو دەڵێت:
- بەڵام ئەوەی تۆش ببینێت وا دەزانێت کە هۆی ئەو هەموو برسێتیو قاتی نەبوونییە تۆیتو هەرچی بەرهەمو نانو خۆراکی دوورگەی بەریتانیایە تۆ بردووتە بۆ خۆتو تۆ دەیخۆیتو بەشی کەسی لێ نادەیت.

دیارە ئەمە قسەی خۆشەو دەیگێڕنەوە، چونکە مەرج نییە سەرمایەدار هەر قەڵەوو زۆر خۆربێت، چونکە زۆرجار هەیە کابرا ملیۆن زێڕی هەیەو لەبەر نەخۆشی، ئەگەر بەر ڕژدی نەبێت، کولێرەیەکی پی تەواو ناکرێت.

مەکسیم گۆرگیی نووسەری گەورەی سۆڤێت، جارێك دەچێتە ئەمریکاو حەز دەکات یەکێك لە خاوەن ملیۆنەکان ببینێت، گۆرکی لای سەیر بوو کە کابرای ملیۆنێر زۆر لاوازو ڕیوەڵەو ڕەنگ زەردو دان زەرد

بوو، لەبەر نەخۆشی شەکرو چەند نەخۆشی تر هەرچی خۆراکی خۆش هەیە لێی قەدەغەکرابوو، گۆرکی دەڵێت: پێشتر وام دەزانی ملیۆنێر دەبێت پیاوێکی زۆر ئەستووری، چەتەوڵی بە چنگی، دان تیژ بێت. ڕۆژی چەند مریشکو عەلیشیشو چەند سینی پاقلاوە دەخوات، بەڵام ملیۆنێرم ئاوا دیت، زۆرم بەزەیی پێدا هاتەوە، هێندە ویژدانی خۆی ئازار بداتو هێندە ئازاری خەڵکی بداتو ڕەنجیان بخواتو هەندێك جار بەدەیان هەزار بەکوشت بدات، جەنگ بۆ ئەوە هەڵگیرسێنێت، کە چەك بفرۆشێتو پارەی زۆر پەیدا بکات، بەڵام نەتوانێت هێندەی بچووکترینو لاترین کرێکاری یەکێك لە کارگەکانی، سوود لە هەوڵو لەشی ساغی خۆی ببینێت. گۆرکی لەگەڵ ئێمەدا دەپرسێت، کەواتە: بۆچ کابرای ملیۆنیر ئەم کارە دەکاتو ئەم پارە زۆرەی بۆچییە؟ ڕەنگە ئەم نەخشەو تابلۆیەی مەکسیم گۆرگیش هەر زادەی خەیاڵێ خۆی بێتو شتێك لە قسەی خۆشو گاڵتەو گەپی پێوە بێت. بەڵام ئەمیشو ئەو قسە خۆشەش کە لەزمانی بەرناردشۆوە گێڕامانەوە، لە جەوهەردا مانایەکی زۆر قوواڵیان تێدایەو دیمەنێکی ڕژێمی سەرمایەداری، ڕژێمی چەوساندنەوەو ڕەنج دانو ڕەنج خواردن دەخەنە ڕوو.

کۆمەڵێکی زۆر لە زەحمەت کێشان، لە فەللاحو کرێکار ڕەنج دەدەن. چی خێرو بەرەکەت هەیە، بەرهەمی دێنن، جەرگی زەوی دەدڕنو دایدەپۆشنو ئاوی دەدەنو بەهێزو بازوو شەونخوونی، لەسەرمای زستانداو لەگەرمای هاویندا، لەڕۆژانی دڵ تەنگی پایزداو لە شەستە بارانی بەهاردا لەبەرهەم هێنانو پاراستنی ئەو بەرهەمە ناکەون. زەوی

پڕ دەکەن لەبەری جوانو شیرین تێرو تەسەل کەری دەستو بازووییان، ئەوان زۆرو بەرهەم زۆر، بەڵام ئەو بەرهەمە بۆ کێیەو چۆن دابەش دەکرێت؟

دەمێکە فەیلەسووفانو شاعیران خەو بەوەوە دەبینن کە ئەم بەرهەمە زۆرە، بەسەر ئەو بەرهەم هێنەرە زۆرانەدا دابەش کرێت، هەر کەسە بەشی خۆی بەرکەوێت، ئەنجامو بەری ڕەنجی بۆ خۆی بێت، بەڵام کەی ئەو خەوە هاتۆتە دی؟ کەی بووە خاوەنی ئەو ڕەنجو خێرو بەرەکەتە بەداخی بستێ زەوی‌و جۆگەیەك ئاوەوە سەر نەنێتەوە، لە ئازاری ڕەنجداو بە داخی ڕەنجەڕۆیی‌و ڕەنج خوراویی خۆیەوە ماڵ ئاوایی نەکات.

مێژوو پێش ڕژێمی ئیشتراکی، هیچ ڕژێمێکی نەدیوە، کە بەرهەمی زۆری، عادلانەو بەپێی ئیش، بەسەر بەرهەم هێنەراندا دابەش بکرێت. ئیشتراکییەت هەر ئەوەنییە کە (دەنکە گەنمی بەپیتو بەرەکەت بکات بە عەمبار)و ئەو عەمبارەش بەڕەزامەندیی هەموو خەڵك بۆ زەوی چێن بێت، بەڵکو ئیشتراکییەت پلەی بەرهەم هێنانی بەرز کردەوە، لادێ وردە وردە تەکنیکی تازە لە کشتوکاڵدا بەکاردێنێت‌و شاری خاپوورو دواکەوتووی جارانیش، ئاوەدان‌و پێشکەوتووە، نموونەی شارستانێتی تازەیە، پیشەسازی تازەترین بەرهەمی داهێنانی مێشکی مرۆڤی تازە بەکاردهێنێت. هەموو ئەمانەش مولکی هەمووانە، بەری بۆ هەموانە. کۆشك‌و تەلاری تاقە کەسی سەرمایەداران دەبێتە مولکی گشتی‌و لەپاڵ ئەودا خانوو بەرەو ساختمانی گەورە پەیدا دەبێت‌و بەسەر کارگەرو بیرو

ڕووناك‌و هەموو كەسدا، چۆنیەك‌و بەپێی خێزان‌و پێویستیی دابەش دەكرێت.

تا دێت نەخۆشی لە كزییەو پزیشك‌و دەرمان‌و نەخۆشخانە، چوون یەك بۆهەمووانەو بێ پارەو بێ ئەوەی زانست بكرێت بەهۆی گیرفانی پڕكردن‌و خەڵك ڕووتاندنەوە.

دایەنخانەو باخچەی منداڵ‌و قوتابخانەو خوێندنی بەرزو هەزارەها پڕۆژەو كارخانەی گەورە بۆ هەموانە، بۆ منداڵی جووتیارو كارگەرو فەرمانبەرو بێڕووناكەو هەموو چۆن یەك پەروەردە دەكرێن‌و بۆ نیشتمانی بەختیار پێدەگەیەنرێن. ئەمانەش چۆن یەك پەروەردە دەكرێن‌و بۆ نیشتمانی بەختیار پێدەگەیەنرێن. ئەمانەش هەمووی بەرهەمن، بەرهەمی زۆرو بە پیتن، بە هەقیانەت بەش دەكرێن‌و بۆ هەموانن، نموونەی ژیانی بەختیاریی خەڵكن. تا كاروانی خەباتی زەحمەت كێشانیش بەرەو پێشەوەتر بڕوات... ئەو بەختیارییە لە زیادییەو قوواڵترو هەمەڕەنگ تر دەبێت. هەر ژیانەو كاروانەو سەركەوتن‌و شادی... ئاشتی بۆ گەلان‌و شادی‌و بەختیاری بۆ هەموو لایەك.

لێکدانەوەی وشەکان

نووسەر : نقیسار.

بەناوبانگ : بەناؤ و دەنگ.

ورگ : سك.

بەڕێکەوت : لەناکاو، ناگاە، ژنشکەکیڤە.

زل : مەزن.

ڕژدی : رەزیلی، پیسکەیی، بەخیلی.

ڕیوەڵە : لاواز، زەعیف.

قوولّ : هوور، هێر.

خاپوور : کامباخ.

دایەن خانە : حەزانە (حضانة)، دایەنگە.

گفتوگــۆ:

١. ئایا دەتوانیت شتێکی وا بگێڕیتەوە کە لە قسەکەی بەرنادشۆ یا گۆرکی بکات؟

٢. چی دەربارەی بەرنادشۆو گۆرکێ دەزانیت؟.

٣. بۆچ لەڕژێمی دەرەبەگیو سەرمایەداریدا زۆر جار ڕێگە لە بەرهەم زۆر کردن دەگیرێت؟

٤. چۆن ئەو بەرهەمە بۆ هەمووان دەبێتو لەچ ڕژێمێکدا؟

٥. چۆن ئادەمیزان ژیانی بەختیاری بۆ خۆی بنیاد دەنێت؟

٦. بەرواردێك بکە لەنێوان ڕژێمی سەرمایەداریو ئیشتراکیدا لە هەموو ڕوویەکەوە.

کۆمەڵی خوێندەوار کۆمەڵێکی پێش کەوتووە

کەرکووك

کەرکووك یەکێکە لە پێنج شارە گەورەکەی باکووری عێراق‌و چوار شارە مەزنەکەی کوردستانی عێراق، شارێکی گەلێ کۆن‌و دێرین‌و بەناوبانگە، یادگاری ڕۆژهەلاتی کۆنەو لەدێر زەمانەوە ماوەتەوە تاکو ئێستاکە. شاری کەرکووك بە (١٢٦٠) هەزارو دوو سەدو شەست پێ لەڕووی زەریا بەرزە، وە بە (٢٨٥) دوو سەدو هەشتاو پێنج کیلۆمەتر لە بەغداوە دوورە. پانایی ناوچەی کەرکووك (٢٠٨٠٠) بیست هەزارو هەشت سەد کیلۆمەتری چوار گۆشەییە. ژمارەی دانیشتوانی نزیکەی (٤٦٠٠٠٠) چوار سەدو شەست هەزار کەسە. موحافەزەی کەرکووك لە (٦) شەش قەزا پێکهاتووە:

١. قەزای کەرکووك: بریتییە لە (٥) پێنج ناحیە: قەرە حەسەن، پردێ شوان، تازە، دووبز.

٢. قەزای کفری: بریتییە لە (٤) چوار ناحیە: پێباز، قەرەتەپە، سەر قەلا، جەبارە.

٣. قەزای تووز خورماتوو: بریتییە لە (٤) چوار ناحیە: قادر کەرەم، داقووق، ئامەرلی، سلێمان بەگ.

٤. قەزای چەمچەماڵ: بریتییە لە (٢) دوو ناحیە: ئاغجەلەرو سەنگاو.

٥. قەزای حەویجە: بریتییە لە (٢) ناحیە: ریاز، حەویجە.

٦. قەزای کەلار.

بەشی زۆری دانیشتوانی ناوچەی کەرکووك خەریکی کشتوکاڵن، زۆری دەغڵو دانو برنجو نیسكو نۆكو ماشو کونجیو لۆکە دەچێنن. بەشێکیش خەریکی شوانینو هەندێکی تریش بە کڕینو فرۆشتنو بازرگانییەوە خەریکن. لەبەر نەبوونی سەرچاوەی مێژوویی تەواو، دیاریکردنی سەردەمی دروستکردنی شاری کەرکووك کارێکی گەلێك قورسە. لەدوو کتێبی کۆنی کلدانیدا باسی ئەم شارە کراوە. لەساڵی ١٨٦٩دا مەتران ئەدی شێر، کتێبێکیانی گۆڕییە سەر زمانی تورکیو دانەێیك لەم کتێبە ئێستاکە لە دێری کلدانیانی کەرکووکدایە لە قەڵا. بەڵام کتێبی دووەمیان کە ناوی (دەنگو باسی شەهیدو قدیسان)ە ساڵی ١٨٩١ قەشە پۆلس بێجانی لە شاری لایبزیك بە چاپی گەیاندووە. وەکو لە ناوەڕۆکی ئەم دوو کتێبەدا

دەردەکەوێت پاشای ئاشوری سەردناپالّ فەرمانی ئاوەدانکردنەوەی شاری کەرکووکی داوەو هەزار کەسی ئاشووری لەشاری تازەدا نیشتەجێکردووە. لەو کاتەی کە ئەسکەندەری مەکدۆنی ولاّتی میزۆپۆتامیای داگیرکرد، ناوچەی کەرکووك بوو بە پارچەیەك لە خاکی ئیمپراتۆریەتە مەزنەکەی. لەپاش کۆچی دوایی ئەسکەندەر، ولاّتەکەی لەنێوان سێ فەرماندەی لەشکرەکەیەوە دابەشکرا، شاری کەرکووك کەوتە بەر سلۆکس، ئەم فەرماندەرە شاری کۆنی رووخاندو سەر لەنوێ دروستیکردەوە، شووڕەیەکی گەورەی لەدەوری شار تەنیو شەستو پێنج قولەو دوو دەرگای گەورەی بۆ کرد، دەرگای سەرو ناوی (دەرگای تووتی) بوو، وە دەرگای دووەم ناوی (دەرگای پاشا)بوو. وا دەردەکەوێت کە تووتی دەبێت یاریدەدەری سلۆکس بووبێو لەپاشانا بووبێ بە سەرۆکی شار، لە سەردەمی ئەمەدا شاری کەرکووك گەلێ پێشکەوتو ناوی بوو بە (کەرخ– سلۆك). لەسالّی ٢٤٧ی پێش زایین فەراییەکان شاری کەرکووکیان داگیرکرد، ئەمە زۆری نەخایاندو سالّی ٢٢٦ی پێش زایین ئەردەشێر توانی کەرکووك لە فەراییەکان وەرگرێتەوە، بەم جۆرە ئەم ناوچەیە کەوتە ژێر دەستی ئێرانییەکان تا سەردەمی

پەیدابوونی عەرەب لە هەرێمانەدا لە سەردەمی (تەهماسب) قولی خان کە بەناوی (نادرشا) ناسراوە، فەلەیەکی کەرکووکی لەهەندێ لەنووسینەکانیدا ئەم زانیارییانەی دەرختسووە: (لە شەوی ١٦ کانوونی یەکەمی ساڵی ١٧٣٢ تەهماسب شاری کەرکووکی داگیرکرد، لەپێش هەموو شتێکدا قڕانی بە جوولەکەی شار هێنا، وە گەلێکیشی بەدیل گرتن. بەڵام خەڵکی شار پێکەوە بەرهەڵستی ئەم هێرشەیان کردو بۆ ماوەیەکی سێ سەعات بێ وچان لەخەبات نەکەوتن. هەردوولا تووشی زیانێکی بێ سنوور بوون‌و کەسێکی زۆریش کوژران، تەهماسب ناچار بوو شار بەجێبهێڵێت‌و ڕووبکاتە گوندی (قۆریە)کە سەعاتێك لەشار دووربوو. لەپاش ڕوودانی ئەم کارەساتە، خەڵکی شار جارێکی دیکە دەستیان کردەوە بە ئاوەدانکردنی شارو دروستکردنی خانووبەرەیان. ڕۆژ بەڕۆژ شار زیاتر پێشکەوتوو گەورەتر دەبوو. شاری کەرکووکی ئێستا لەدوو بەش پێکهاتووە، بەشی یەکەمی بڵندابیە کە قەڵای پێدەڵێن‌و بەشی دووەمیشی پانابیە قۆریەی پێدەڵێن. قەڵای کەرکووك ناوچەیەکی ستراتیجی‌و سەختی ئەم هەرێمەیە، لەبەر ئەوە بوو هەمیشە خۆی لەهێرشی دوژمن‌و بێگانە پاراستووە. لەکۆنەوە فەلەکانی کلدانی لە قەڵا

جێنشین بوونو گەلێ خانووبەرەی جوانیان تێدا دروستکردووە. لە بەهاراندا شاری کەرکووك دیمەنێکی ڕەنگاو ڕەنگی قەشەنگ دەنوێنێت، بەتایبەتی دیمەنی دەشتایی خوارەوەو سەرسنگی قەڵاکە گوڵو سەوزایی بەهاری لێدەڕوێت. لە قەڵای کەرکووکدا دوو مزگەوتی هەرە کۆن تا ئێستا هەر ماونەتەوە، یەکەمیان ناوی مزگەوتی (ئولۆو) وە مەریەمانەشی پێدەڵێن، دووەمیان ناوی مزگەوتی (دانیال پێغەمبەر)ە. فەلەکان دەڵێن: لە بنجدا ئەم دوو مزگەوتە دێری دیانان بوون، وە گۆڕی حەنانیو عەزاریو میشائیل لەناو مزگەوتی دووەمدان، بەڵام جوولەکە دەڵێن: دانیال پێغەمبەر لەو مزگەوتەدا نێژراوە. ئەگەر تەماشای بیروڕای مێژوونووسەکان بکەین دەبینین بە پێچەوانەی ئەم باوەڕەیە، مێژوونووسەکان دەڵێن: دانیال پێغەمبەر لە خۆزستان کۆچی دواییکردووەو لەشاری شووشتەر نێژراوە. تا ئێستا ئەوە نەزانراوە کە لەچ سەردەمێکدا بەشی خواروی کەرکووك ئاوەدانکراوە، لە دەمی هەندێ لە پیرەکان بیستراوە کە گوایە لەساڵی (١٧٢٩)دا خەڵکی خانووبەرەی لە خواروی قەڵا دروستکردووە, بەستی (خاسە) شاری کەرکووك دەکات بەدوو کەرتەوە، قەڵاو هەندێ لە گەڕەکەکانی دیکە

کەوتوونەتە لای دەستی چەپی بەستی خاسە کەدیوی ڕێگای سلێمانی پێدەڵێن، بەڵام لای دەستی ڕاستی، کە ئێستاکە لەو دیوە گەورەترە، دیوی قۆریە، یاخود ڕێگای هەولێرو بەغدای پێدەڵێن. گەڕەکەکانی دیوی قەڵا ئەمانەن:

(میران، حەمام موسلیم، حەمام مەسیح، ئاغالق، ئیمام قاسم، زیندان). بەڵام گەڕەکەکانی دیوی دووهەم، هەر بەناوبانگیان ئەمانەن: (قۆریە، شاترلو، ساری کەهیە). لە کەرکووکدا گەلێك خانووبەرەی جوانو کۆگاو یانەو گازینۆو قوتابخانەی کوڕو کچو بارەگای میریو ئاوو کارەباو نەخۆشخانەو باخو پارکو دامو دەزگای منالأنو فڕۆکەخانەو ئێستگەی شەمەندەفەرو تەلەفزیۆن دەبینرێن. هەروەها شەقامی ڕاستو فراوانو ڕووناك بە تیشکی کارەباو ڕازاوە بە دارو درەخت دیمەنی شاری کەرکووك بە شارێکی تازە بابەت دەنوێنێت. لەشاری کەرکووکدا نزیکەی (١٠٠) سەد شوێنی ئایینی لە مزگەوتو خانەقاو تەکیەو دێرو کلیسە هەیە، شوێنە هەرە بەناوبانگەکانی موسڵمانی تەکیەی نەجیب جەباریو تەکیەی تاڵەبانیو خانەقای سەید ئەحمەدو مزگەوتی (خادم السجادە)ن.

خانووه کۆنەکانی کەرکووك لەسەر ئەندازیاری کۆنی ڕۆژهەڵاتیی دروستکراون، حەوشەکانیان گەورەن‌و لە دوو نهۆم پێکهاتوون‌و بە بەردو گەچ دروستکراون، بەڵام خانووە تازەکانی بەتایبەتی لە گەڕەکی شاترلوو لەسەر ئەندازیاری تازەی ئەورووپایی دروستکراون، لەباتی حەوشەی کۆن باغچەیان تێدایە. دانیشتووی کەرکووك لەنەتەوەکانی کوردو تورکمان‌و عەرەب پێکهاتوون لەگەڵ هەندێ کەمایەتی دیکە وەکو ئەرمەنی، زۆربەی دانیشتوانی کەرکووك‌و دەوروبەری لەم هۆزە کوردانەن:

شوان، تاڵەبانی، داوودە، سااڵەیی، زەنگەنە، زەند، ڕۆژبەیانی، پاڵانی، کێچ، لەك، وەندی، بەرزنجی، عەرەبەکانیش لەم تیرانە پێکهاتوون:

عوبێد، جبور، حجێش، ئەلبوو حەمدان، نەعیم، کوڕوی، حەرەب، عەززە، سعێدات، سایح، بەنوو زەید، تورکمانەکانیش لە تیرەکانی تاتران‌و بەیات پێکهاتوون. کەرکووك شارێکە مەلەوانی لەناو زەریای نەوتدا دەکات، لەبەر ئەوەیە شاری (زێڕی ڕەش)یشی پێدەڵێن. مەڵبەندی بنچینەیی نەوتی کەرکووك دەکەوێتە بابا گورگ کە کەوتۆتە باکووری ڕۆژئاوای شاری کەرکووك. ڕۆژی (١٤)ی مارتی

١٩٢٥ پەیمانێك لەنێوان عێراقو كۆمپانیایەكی ئینگلیزی لەبابەت بەدەستخستنی نەوتەوە مۆركرا. بەپێی بەندەكانی ئەم پەیمانە، كۆمپانیای ئینگلیزی بۆی هەیە تا ماوەی حەفتاو پێنج ساڵ سوود لە بەرهەمی ناوچەی نەوت وەربگرێت، بە مەرجێك هەموو دامو دەزگاو كەرەستەی كە بۆ ئەم پرۆژەیە خەرجكراوە لەپاش تەواوبوونی ماوەكە بە خۆڕایی ببێتە مولكی عێراق، بەشی عێراقیش لەهەر تۆنە نەوتێك چوار شلینی زێر بێت. ئەوەی شایانی باسە ئەوەیە كە لە مێژووی دەرهێنانی نەوت هەندێ كارەساتیش ڕوویداوە. لەڕۆژی ١٤ی تشرینی یەكەمی ساڵی ١٩٢٧ بیرێك لە بیرەكانی نەوت تەقیو لە ئەنجامدا چەند كەسێك كوژرانو لافاوی نەوت بە هەموو لایەكدا بڵاوبووەوە. كۆمپانیا وای بەباش زانی نەوتی نەپاڵێوراو بنێرێتە دەرەوە، بۆ ئەمە ساڵی ١٩٣٢ دوو بۆری نەوت لە كەركووكەوە كێشرایە حەدیسە لە قەراغ ڕووباری فورات، وە لەوێوە كرا بە دوو خەت، یەكێكیان بۆ شاری تەرابلوسی شام كە درێژایی (٦١٠) شەش سەدو دە كیلۆمەترە، دوومیان بۆ شاری حەیفا كە درێژاییەكەی (٧٤٨) حەوت سەدو چلو هەشت كیلۆمەترە. ساڵی ١٩٤٨ بۆڕییەكی حەیفا بڕدرا، لەباتی ئەوە لە ساڵی ١٩٥٢ بۆڕییەكی

تـر کێـشرایه شـاری بانیـاس لـه سـوریا. دیمـەنی شـاری کـەرکووك لەشەودا گەلێك جوانو نایابه، ڕووناکی لە شاپلّیتە گەورەکانی بـۆڕی نـەوت دێتـە دەرەوەی، ئـەم ئـاگرە نـەمرو هەمیـشەییە مێـژووی بەسـەرهاتو کارەسـاتی بـابو باپیرانمـان دەگێڕێتـەوە، شـار وەکـو بـووکێکی ڕازاوەو خـەملّیو بـەناو ڕووناکیـدا بـەنازەوە چـاو شـارکێ دەکـات. ئەگـەر سـەر لووتکـەی شـاخو گونـدو شـارەکانی دیکـەی کوردسـتان لـە شـەوی نـەورۆزدا بـبن بـە چـراخان، هـەموو شـەوێکی شاری کەرکووك هەر نەورۆزە.

گوڵە میخەك

ناوی میخەك بە زاراوە لاتینیەكەی (داننەس كاریۆپلیسیا)یەو (كاریۆپلیسیا) بە تەنیا واتە: سەر بە خێزانی (داننەس)یش واتە: میخەك، كە هەمووی دەبێتە: سەر خێزانی میخەك یان خێزانی میخەك.

ئەم ڕووەكە شوێنەواری بنەڕەتی چیاكانی نورماندیو میرەو لەوێوە بە جیهاندا بڵاو بۆتەوە، گوڵە میخەك لە باخچەو باخچەوانییدا گرنگترین گوڵە. گوڵەكانی جوانو ڕێكو پێكو بە دیمەنو بۆنێكی خۆشو دڵگیری هەیەو دەتوانرێت بە دەسك پێشكەش بكرێت، یا لە گوڵدانداد ابنرێت، وە ماوەیەكی زۆر بەگەشیو جوانی دەمێنێتەوە، میخەك ڕووەكێكە ئەگەر بمانەوێت لەڕووی ڕووەكێتیەوە بیناسینو لەڕووەكی دیكەی جیا بكەینەوە بەم جۆرەی دەكەین:

١. میخەك لەقەدو بااڵدا لاوازو باریكەو بەرگەی شكاندنەوەو نوشتاندنەوە ناگرێت.

٢. لەبەهاردا گوڵدەکاتو لەسەرەتای مانگی تشرینی دووەمەوە تا مایس دەمێنێت.

٣. گوڵەکانی تاك تاکەو هەر گوڵێکی پێنج پەڕی ڕەنگینی هەیە. جۆرێکی دیکەشی هەیە گوڵەکانی تاك تاك نییە، پڕو قەتپەڕو پەڕەکانی لە پێنج زیاترنو کەمو زۆر پەڕەکانی بەگوێرەی جۆرەی گوڵەکەیە.

٤. گەڵاکانی ئەستوورو درێژکۆڵەیەو ڕەنگی سەوزێکی مۆم باوە.

مێخەك لەچ زەوییەکدا دەچێندرێتو چۆن پەیبندەکرێت؟

مێخەك لەهەموو جۆرە گلێکدا دەڕوێت، جا گڵەکە چ لیتەیی، ڕەقەنو توند بێت، یا لمو نەرمان بێت، بە مەرجێ پەیبنبکرێتو زەوییەکە بەهێزو شێداربێت لێیدەڕوێت. بەڵام تا لمی زۆربێتو پەیبنبکرێت مێخەك چاکتر دەڕوێتو گورجتر پەڕە دەسێنێتو هەڵدەدات. (ژەندەل)ی ڕووەکناسی بەناوبانگ، لەساڵی (١٩٣٨)دا تاقیکردنەوەیەکی لەبارەی هۆی شەقبردنی کاسەی گوڵە مێخەکەوە سازاند، دەرکەوت ئەم شەقبردنە سەبارەت بەوەیە کە زۆر پەیبندەکرێتو فۆسفۆر زۆر هەڵدەمژێت. هەر لەم ڕووەوە (کە نەرس

بلیهـــــارت)ی ڕووەکناســـــی نـــــاوداریش لەســـــاڵی (١٩٣٢)دا تاقیکردنەوەیەکی دیکەی لەم بارەیـەوە سـازکردو سـاغیکردەوە کـە هۆی ئەم شەقبردنە زیـاد هەڵمـژینی نایترۆژینـە. هـەروەها ئەوەشـی سـاغکردەوە کـە ئەوەنـدەی کەوچـکێکی چـا لـە پـەینی خـوێنی وشکەوەکراو بەشی ئینجانەیەک گوڵە مێخەک دەکاتو گـوڵی درشـتو گەورەی پێدەگرێت. بەڵام چاکترین پـەیین، پـەینی تەویلـەو پـەیینی کیمیاییەو بەتایبەتی پەیینی نیترۆفوسکا کـە هەرسـێ سروشـتەکانی نایترۆژینو فۆسفۆرو پۆتاسیۆمی تێدایەو زۆر بەکارە.

هـەر ئینجانەیـەک گوڵـە مێخـەک (١٥– ٢٠) گـم پـەیینی دەوێـت، باشـترین کـاتی پەیینکردنیـشی پـایزێکی درەنگـە، لەکاتێکـدا کـە ڕووەکەکە گۆپکەو خونچە دەکات.

مێخەک چۆن ئـاو دەدرێت؟

نابێ بهێڵێن ڕووەکەکـە نـە تینـووی بێـتو نـە زۆریـش پاراوبێـت، نـەبادا زیـانی پێبگـاتو لـە هەڵـدان بڕەوێتـەوە، چـونکە ئـاوی زۆر باشـییەکانی خاکەکـەی پـڕ دەکاتـەوەو کـونو کـەلێنیو درزەکـانی دەگرێتو ئەو هەوایەی تێیدایـە دەریـدێنێتو کـە هەواکەیـشی تێـدا

نەما ئەوە رەگو ریشەی رووەکە لەبەر بێ ئۆکسژینی بۆ خۆیان دەخنکێنو لەکاردەکەونو ئیتر هیچیان بۆ هەڵنامژرێتو ڕووەکەکە بەرە بەرە لاواز دەبێتو دەمرێت. جا لەبەر ئەمە ئاودان پەیوەندی بەمانەی خوارەوە هەیە:

١. **جۆری خۆڵ:** خۆڵی لماویی ئاوی لەخۆڵی قەسپە گڵ زۆرتر کورتنو دەبێت زوو زوو ئاوبدرێت، چونکە ڕووەك لەم وەرزەدا هەر ئاوێکی وەریدەگرێت زوو بەهەڵمی دەیداتەوە.

٢. **جۆری هەڵدان:** کاتێ رووەك گوڵدەکات نابێت ئاوبدرێت، نەوەك گوڵەکانی هەڵوەرن، جا بۆ ئەوەی بزانین ڕووەکەکە تینوویەتی یان نا، پێویستە بە پەنجە یان بە چیلکەیەك کەمێ لە خۆڵەکەی دەوروبەری ڕووەکەکە بە ئەندازەی (١– ١,٥) گرێ هەڵکۆڵین، ئەگەر هاتوو لماوینو شێداربوو ئەوە رووەکەکە ئاودانی ناوێت، نەخێر ئەگەر هاتوو وشك بوو ئەوە ئاودانی دەوێتو تینوویەتی.

گوڵە میخەك چۆن زۆر دەكرێت:

گوڵە میخەك بەدوو جۆر زۆر دەكرێت:

١. **بە تۆكردن:** چاكترین كاتی تۆكردنیش مانگی مارتە؟

٢. **بە قەڵەم چاندن:** باشترین كاتیش بۆ ئەم جۆرە چاندن مانگی شوباتە.

جۆرە چاندنی یەكەم زۆر باو نییە، مەگەر بیانەوێت جۆرە گوڵێكی تازە بابەتی لێبێنینەوە گۆڕێ، یا ئەگەر هاتوو بە تۆوكردن بەرهەمی باشتری وەكو جۆی ماگریتی دەدا، چونكە بە تۆوكردن بەرهەمی زۆرتردەداتو گوڵی گەورەو چاك دەگرێت. جا بۆ ئەمەیش دەبێ تۆوەكە زۆر سفت بچێندرێتو ئەو زەوییەی بۆی ئامادە دەكرێت، وا چاكە جۆرە گڵەكەی تێكەڵ بە لمو خۆڵو پەیین بكرێتو دوایی چاندنی تۆوەكان نابێ لە (٣–٤) ملیمەتر زیاتربێت. هەروەها دەبێت باش ئاو پەرژێن بكرێتو وازی لێنەهێندرێت تا تۆوەكان دەڕوێن، هەر كە (٤–٦) گەڵای سەوزی دەركرد، ئەوسا دەبێت، بگوێزرێتەوە ناو ئینجانەو جێگای دیكە. بەڵام پێویستە ئینجانەكەی یا ئەو شوێنەی بۆی دەگوێزرێتەوە هەتاو بیگرێتو كپ بێو بەرەو باو نسرمو سێبەر نەبێت. لەگەڵ ئەمەشدا، بەپێی ئەو ئەزموونەی كە

(هوللی) زانای بەناوبانگ کردوویە، هەندێ جۆری هەیە ئەگەر لەبەر سێبەریش بڕوێنرێت لە کلۆرۆفیل دروستکرندا بەهێزتر دەبێت. مێخەك سەبارەت بەوەی کە لاسکەکەی لاوازەو ڕاست ڕاناوەستێتو دەچەمێتەوە، دەبێ چەپەری بۆ هەڵببەسترێتو بۆ ئەوەی لە چەمینەوەو شکانەوە بپارێزرێت کەڵك لەم ڕێبازانەی خوارەوە وەردەگرێت:

هەر بڕکێك (٣-٤) تڵێشی قامیش یا تەرکە، یا چڵی (٥٠) سانتیمەتری بەدەوروپشتدا دەچەقێندرێتو بەدواوە دەزوو لێکدەتەندرێتو بڕکەکان لە شکانەوەو چەمینەوە دەپارێزن.

٢. یا سێ چڵی (٥٠) سانتیمەتری بەدەور بڕکێکدا دادەکوترێنو لەجیاتی دەزوو بازنە تێلیان پێدادەکرێت بە مەرجێ یەکێکیان لەناو قەد چڵەکان بەرەو خوارترو دووەمیان لەناویان بەرەو خوارترو دووەمیان لەناوقەد بەرەو ژوورتر بێتو بڕکەکە بکەوێتە نێو ئەم پەرژینەوەو (٣-٤) گەڵای سەرووی نەبێت ئیتر نابێ هیچی پێوە بمێنێت. کاتێ کە قەڵەمەکانیش دەبڕدرێن دەبێ لەژێر گرێکانەوە ببڕدرێتو پۆپەکانیان بقرتێندرێن ئەگینا هەڵم باش دەرنادەن ئەمجا

دوای ئەوەی قەڵەمەکان دەبڕین بەم جۆرە شێوانەی خوارێ دەیانچێنین:

١. پێویستە گڵەکەی لمی زۆربێت.

٢. دەبێ گڵەکەی بە ئەندازەی (٢)سم بۆ قوواڵبکرێت.

٣. **پێویستە قەڵەمەکان هەر یەکە (٣)سم لەیەکەوە دووربنو بەپیز بڕوێندرێت.**

٤. دەبێ ڕیزکانیش هەر یەکە (٣) سم لەیەکەوە دووربن.

٥. دوای ڕواندنی قەڵەمەکان پێویستە ئاوبدرێتو نەهێڵدرێتو بەهیچ جۆرێك تینوویان بێتو ئیتر بەم جۆرە پاش (٦– ٧) هەفتە قەڵەمەکان گەشە دەکەنو دەست بە ڕەگ داکوتاندەکەنو ئەمەیش بەوەدا دەرکەوێت کە لەسەرەوە گۆپکە دەکەن. ئەمجا لەپاشان بۆ جێگای پێویست دەگوێزێتەوەو هەر یەکە (٣٠–٤٠) سم لێك دوور دەڕوێندرێت.

پێرست

ز	بابەت	لاپەڕە
١.	پێشدەستی	٣
٢.	ڕوونکردنەوە	٤
٣.	**بەشی ڕێزمان**	٥
٤.	جۆرەکانی پاڕستە	٦
٥.	تەواوکەری کار (بەرکار)	١٢
٦.	تەواوکەری کار (تەواوکەری بەیارێدە)	١٩
٧.	جێناوی خۆیی	٢٥
٨.	جێناویی هەیی	٣٥
٩.	هاوەڵناوی بکەر (هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو)	٤٠
١٠.	هاوەڵناوی بکەر (هاوەڵناوی بکەری لێکدراو)	٥٠
١١.	هاوەڵناوی کراو (هاوەڵناوی کراوی دڕێژراو)	٥٨
١٢.	هاوەڵناوی کراو (هاوەڵناوی کراوی لێکدراو)	٦٤
١٣.	هاوەڵکار	٧٣
١٤.	تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری کاتی	٧٥
١٥.	تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری شوێنی	٧٩

١٦.	تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری چۆنیەتی	٨٢
١٧.	تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری ڕێکخستن	٨٧
١٨.	تەواوکردنی کار بە هاوەڵکاری چەندیی	٩٢
١٩.	ئەرکی هاوەڵکار لە ڕستەدا	٩٦
٢٠.	**بەشی ئەدەب**	٩٩
٢١.	ڕێبازە ئەدەبییەکان	١٠٠
٢٢.	ڕۆمانتیك لە ئەدەبیاتی کوردی- کرمانجی خواروو	١٠٨
٢٣.	ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکی کوردی- شێوەی گۆران	١١٣
٢٤.	ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکی کوردی- کرمانجی ژوورو	١٢٠
٢٥.	ئەدەبیاتی کوردی سۆڤییەتی (جاران)	١٣٠
٢٦.	جاسمێ جەلیل	١٣٨
٢٧.	پەخشانی کوردی	١٤٥
٢٨.	کورتە چیرۆك	١٦٥
٢٩.	شانۆگەری	١٦٨
٣٠.	**بەشی نموونەی ئەدەب**	١٧٤
٣١.	سەید یاقوبی ماهیدەشتی	١٧٥
٣٢.	عەلی حەریری	١٨٣

٣٣.	مەحوی	١٩١
٣٤.	شێخ ڕەزای تاڵەبانی	١٩٦
٣٥.	ناری	٢٠٥
٣٦.	زێوەر	٢١١
٣٧.	شێرکۆ بێکەس	٢١٩
٣٨.	شێخ غەیاسەددین نەقشەبەندی	٢٢٣
٣٩.	شێخ محەمەدی خاڵ	٢٣٠
٤٠.	ڕەوشەن بەدرخان	٢٣٥
٤١.	**بەشی خوێندنەوە**	٢٣٩
٤٢.	خەج و سیامەند	٢٤٠
٤٣.	تووتن	٢٤٧
٤٤.	مەقام و ئاوازو ئالەتی مۆسیقای کوردی	٢٥٠
٤٥.	خەییام	٢٥٨
٤٦.	شیللی	٢٦١
٤٧.	چوونا سەر هەیقێ	٢٦٤
٤٨.	پیشەسازی لەناو کوردەواریدا	٢٦٧
٤٩.	میکرۆبێن دۆست	٢٧٣

٥٠.	شاعیرو نەتەوە	٢٨٠
٥١.	گالیلۆ	٢٨٢
٥٢.	بەرهەمی زۆرو بەشکردنی بە هەقیانەت	٢٨٧
٥٣.	کەرکووك	٢٩٢
٥٤.	گوڵە مێخەك	٣٠١